

Др Радоје Пајовић

ПОХОД ЦРНОГОРСКИХ ЧЕТНИКА НА НЕРЕТВУ

Крајем 1942. године силе Осовине трпјеле су поразе на свим бсијштима. Побједом британских трупа, (ојачана 8. армија) код Ел Аламеина (24. X 1942) одлучена је битка за Африку. Англо-америчко искрцавање у Алжиру и Мароку (8. XI 1942) значио је корак ближе дефинитивном избацивању осовинских снага из Африке. Истовремено са офанзивом у Африци настављена је снажна офанзива савезничке авијације на индустријске и војне објекте у Њемачкој и Италији. Британска флота почела је потпуно господарити Средоземним морем. Прелазак Црвене армије у противофанзиву код Стаљинграда (19. XI 1942) представљао је дефинитивну прекретницу II свјетског рата.

Савезнички успјеси у Африци изазвали су узнемиреност код осовинских врховних команди. Фашистичка влада је осјећала угроженост саме Италије, па је предузимала мјере за повлачење дијела својих снага из Совјетског Савеза, Француске и Југославије.¹ У Хитлеровом главном стану се са посебном забринутости гледало на савезничке успјехе у Африци, јер је на тај начин јужни бок тзв. „Европске тврђаве“ био директно угрожен. У Хитлеровом главном стану се вјеровало да ће савезници посллије заузимања сјеверне Африке предузети инвазију јужних обала Европе, у првом реду Апенинског и Балканског полуострва.

Развитак народноослободилачког покрета и велика слободна територија у централном дијелу Југославије представљали су за њемачко врховно командовање, као и за самога Хитлера, разлог за пренераженост и бриге.² Таква забринутост била је сасвим логична, јер, народноослободилачки покрет, који је већ тада озбиљно угрожавао позиције окупатора у нашој земљи, у случају савезничке инвазије Балканског полуострва добио би много ве-

¹ Војмир Кљаковић, *Припреме непријатеља за IV офанзиву гледане по страним изворима и непријатељским документима*, Војноисторијски гласник, (даље: ВИГ), 2, 1951.

² *Тајна писма Хитлер — Мусолини, (1940—1943)*, Загреб 1953, (Хитлерово писмо Мусолинију од 16. фебруара 1943).

ћи значај. Могућност савезничке инвазије Балкана откривала је Хитлеру једну нову опасност, која је долазила од четника Драже Михаиловића, за које се претпостављало да ће у случају искрцавања савезника прећи на њихову страну. Њемачкој Врховној команди нијесу биле непознате инструкције које је Дража Михаиловић добио од своје владе — да у случају искрцавања јачих савезничких снага или у случају слома Њемаца организује устанак у Југославији.³ Хитлер се такође плашио англо-саксонског пројекта о остваривању евентуалне сарадње између Народноослободилачке војске и четника Драже Михаиловића.⁴ На тај начин је проблем одбране Балкана постао једно од животних питања сила Осовине.⁵

Да би на вријеме спријечио нежељене посљедице које би проузроковало савезничко искрцавање, Хитлер је у Виници још у новембру 1942. године, у договору с командантом Југоистока генералпотпуковником Лером (Löhr) и поглавником НДХ Павелићем, одлучио да се приступи „генералном чишћењу“ Југославије.⁶ На састанку, који је 18. децембра 1942. године одржан у Хитлеровом главном стану у Рајхенбург, у Источној Пруској, и коме су поред Хитлера присуствовали начелници врховних команди и министри иностраних послова Њемачке и Италије, одлучено је да се прчке обале и острва утврде, а затим да се против Народноослободилачке војске Југославије предузму *замашне* операције, тзв. „Зимска кампања“, и да се Југославија „умири до прољећа“. Одлучено је такође да се разоружају и четничке снаге Драже Михаиловића.⁷ Појединости о „Зимској кампањи“ требало је утврдити четрнаест дана касније, на састанку у Риму.

Уочи састанка у Риму гроф Ђано је на тражење Мусолинија припремио меморандум о проблему четника у Хрватској, Далмацији и Црној Гори. У Ђановом меморандуму четнички покрет у овим областима приказан је као веома опасан.⁸

На састанку у Риму (3. и 4. јануара 1943) њемачки командант Југоистока, коме је Хитлер повјерио руковођење предстојећим операцијама, споразумио се с италијанском Врховном командом да се „Зимска кампања“ у Југославији изведе по фаза-

³ Буро Кладарин, *Слом Четврте и Пете офанзиве*, Култура, Загреб 1954, 44.

⁴ Исто, 45; *Тајна писма Хитлер — Мусолини*, писмо Хитлера Мусолинију од 16. фебруара 1943.

⁵ Велимир Терзић, *Битка на Неретви*, Неретва 1, Зборник радова, књ. 1, Београд 1965, 14.

⁶ Б. Кладарин, н.д.ј., 40.

⁷ Исто, 39—40; Стево Маодуш, *IV и V непријатељска офанзива и питање четника*, ВИГ, бр. 3, 1951, 47.

⁸ *Дневник грофа Ђана*, 381.

ма. Операције су планиране под називом Weiss-1, Weiss-2, Weiss-3 и Schwartz. Планирано је да се у овим операцијама уништи Главна оперативна група Врховног штаба у централном дијелу земље, а Италијани су, осим тога, имали задатак да једновремено с главним операцијама у трећој и четвртој фази разоружају четнике јужно од Неретве — у Херцеговини и Далмацији, као и у Црној Гори.⁹

Међутим, на састанку у Риму, као и касније, искрсла су нека спорна питања, у првом реду у вези са четницима. На инсистирање команданта II италијанске армије (Supersloda) генерала Роате (Roatta), тражено је од генерала Лера да се и четници ангажују у првим фазама операција против партизана. Пошто о томе није могла да се донесе дефинитивна одлука, закључено је да се тражи сагласност њемачке Врховне команде.¹⁰

На састанку у Загребу, 9. јануара 1943. између њемачких¹¹ и италијанских генерала дефинитивно је утврђен план операција Weiss-1. Сјутрадан послје овог састанка, Роата и Павелић су се споразумјели да се упоредо са Weiss-1, изведе једна посебна операција против партизана од Прозора до Книна у правцу Гламоча, у којој би учествовали црногорски и херцеговачки четници.¹² За учешће херцеговачких четничких јединица Павелић није правио питање јер их је сматрао „домаћим“, тј. са подручја НДХ. Међутим, црногорски четници су сматрани „страним трупима“, па је Павелић инсистирао да се те формације не третирају као четнички, него као добровољачки одреди (добровољачка антикомунистичка милиција) који ће дејствовати у саставу италијанских снага, да се употребе на ограничено вријеме, а по завршетку операција да се врате у Црну Гору.¹³ Најзад, Роата и Павелић су се договорили да у свим операцијама узму учешћа 3.000 црногорских и толико херцеговачких четника.¹⁴ Накнадно је између Superslode и гувернера Црне Горе утврђено да у операцијама Weiss-1, узме учешће 4.000 црногорских четника.¹⁵

⁹ В. Кљаковић, н.д.ј., 65; С. Маодуш, н.д.ј., 47; Петар Томац, *IV непријатељска офназива*, 13; Ђ. Кладарин, н.д.ј., 42.

¹⁰ Ђ. Кладарин, н.д.ј., 42; *Документи о издајству Драже Михаиловића*, док. 200, Телескрипт Суперслоде Врховној команди од 12. фебруара 1943.

¹¹ Ђ. Кладарин, н.д.ј., 52.

¹² Исто, *Документи о издајству Д. Михаиловића*, док. 200, Телескрипт Суперслоде Врховној команди од 12. јануара 1943; Исто, док. 202, Телеграм Суперслоде италијанској мисији у Загребу од 15. јануара 1943.

¹³ Исто, док. 200, Телескрипт Суперслоде Врховној команди од 12. јануара 1943.

¹⁴ Исто, док. 202, Телеграм Суперслоде италијанској мисији у Загребу од 15. јануара 1943.

¹⁵ Исто, док. 208, Телеграм Пирција Биролија Суперслоди од 17. јануара 1943; Исто, док. 212, Радиограм Команде окупационих трупа у Црној Гори Суперслоди од 20. јануара 1943.

Роата је 12. јануара тражио од Врховне команде да се одобри споразум с Павелићем у погледу четничког учешћа у операцијама образлажући то потребом да се продуби јаз између четника и партизана.¹⁶

Италијанска Врховна команда је 15. јануара одобрила привремену употребу црногорских четничких формација у смислу споразума Павелић — Роата.¹⁷

Истог дана кад је стигло одобрење од Врховне команде командант II армије генерал Роата је издао оперативне задатке херцеговачким и црногорским четницима и доставио их командама 6. и 18. армијског корпуса.¹⁸ Четничке формације су добиле задатак да развију своју дјелатност између 6. и 18. армијског корпуса и „очисте“ од партизана централне дјелове слободне територије, а посебно зоне Гламоч, Ливно и Томиславград. Херцеговачки четници су имали да дејствују са запада правцем Книн — Гламоч, а црногорски са истока правцем Прозор — Гламоч.¹⁹ Предвиђено је да операције трају 15 до 20 дана. Међутим, без обзира на почетак, операције црногорских четника морале су бити завршене најкасније до 20. фебруара, када је требало да се заврши операција Weiss-1, односно да почне Weiss-2. Роата је наредио командантима 6. и 18. корпуса да се строго води рачуна да четничке формације у току као ни послје завршетка операција не дођу у додир са њемачким трупама и усташама. Он је такође наредио да се четничким јединицама придода потребан број италијанских официра, који ће над њима вршити надзор и водити рачуна да се избјегну инциденти према хрватском становништву.²¹

Херцеговачки четнички одред, јачине око 3.000 људи, под командом Петра Баћовића, пребачен је око 18. јануара италијанским превозним средствима у рејон Книна, гдје је добио задатак да дејствује у оквиру италијанске дивизије Bergamo.²² Полазак црногорских четника био је условљен обезбјеђењем потребних транспортних средстава до Прозора.²³

Четничко вођство у Црној Гори извршило је темељне припреме за учешће у операцијама Weiss-1,

¹⁶ Исто, док. 200, Телескрипт Суперслоде Врховној команди од 12. јануара 1943.

¹⁷ Исто, док. 201, Телеграм Врховне команде Суперслоди од 15. јануара 1943.

¹⁸ Исто, док. 204, Телескрипт Суперслоде од 15. јануара 1943.

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто. — У Роатином наређењу од 15. јануара каже се: „На дан 20. фебруара црногорске формације морале би се већ налазити источно од Неретве“.

²¹ Исто.

²² Ђ. Кладарин, н.дј., 56—57.

²³ *Документи о издајству Д. Михаиловића*, док. 204, Телескрипт Суперслоде команди 6. и 18. арм. корпуса од 15. јануара 1943.

Још на састанку у Зимоњића Кули (12. јула 1942. године) Дража Михаиловић је изнио свој план да се ангажовањем Динарске четничке дивизије на правцу Босанско Грахово — Ливно — Томиславград и у координацији с херцеговачким и босанским четницима уништи групација партизанских снага око Врховног штаба у западној Босни и запосједне коридор Лика — Далмација — Херцеговина, с ослонцем на Црну Гору, и на тај начин обезбиди овај дио јадранске обале за евентуално искрцавање Савезника.²⁴ 28. августа 1942. Д. Михаиловић је издао наређење командантима источне Босне, Херцеговине, Далмације, Лике, југозападне Босне — за почетак операција.²⁵ Међутим, ни овај ни неколико наредних покушаја нијесу успјели. Напротив, крајем 1942. године четничке снаге у јужној Лици, Гацкој долини, Плашком, Горском котару и Книнској крајини захватила је општа криза.²⁶ Због тога је четничко руководство на Сушаку упутило команди II италијанске армије, меморандум, тражећи од ње помоћ. У меморандуму се, поред осталог, тражило да се из заробљеништва допреми 1.000 граничара с одговарајућим бројем официра, или пак 500 црногорских четника који би остали на том подручју док не ојачају четничке снаге.²⁷ Пошто су Италијани одбили да то испуне, четничком вођству на Сушаку преостало је да тражи помоћ од четничких снага из других крајева земље.²⁸ Италијанске окупационе власти нијесу се противиле ангажовању бројних четничких формација против главнине партизанских снага, али су се усташа и Њемци противили извођењу четничких операција у њемачкој окупационој зони на подручју такозване НДХ, због покоља који су у августу и септембру четници извршили над муслиманским и хрватским становништвом у Фочи, у предјелу Неретве, Имотском, Биокову, Јубушком, Вргорцу, Широком Бријегу, Плочама, Макарској, полуострву Пељешцу, Дичну, Дугом Пољу, Горњем и Доњем Долцу.²⁹

Четничка Врховна команда је у децембру 1942. године предузела мјере да се униште „и посљедњи остаци комунистичких банди, који су привремено нашли склониште у једном делу Бо-

²⁴ *Издајник и ратни злочинац Д. Михаиловић пред судом*, 30—31; Буро Станислављевић, *Појава и развика четничког покрета у Хрватској 1941—1942. године*, Историја XX века, Зборник радова, IV, 122—131.

²⁵ *Издајник и ратни злочинац ДМ пред судом*, 32.

²⁶ Ђ. Станислављевић, н.д.ј., 133—134.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

²⁹ Петар Качавенда, *Криза четничког покрета Драже Михаиловића у другој половини 1942. године*, Историја радничког покрета, Зборник радова 1, Београд, 1965, 282.

сне“.³⁰ Мобилизација четника за поход на Босну почела је почетком децембра, јер се очекивало да операције почну средином тога мјесеца.³¹ За ове операције било је предвиђено 1.500 црногорских четника. За команданта операције одређен је мајор Захарије Остојић, који је добио наређење да 12. децембра 1942. крене на пут преко Шавника и Автовца, гдје га је имао сачекаати Петар Баћовић.³² Истовремено је Д. Михаиловић наредио Павлу Ђуришићу да код гувернера Црне Горе издејствује превозна средства која ће црногорске четнике пребацити од Никшића до Јабланице,³³ а Јевђевићу — да од командне II армије обезбиједи дозволу за легалан прелазак од Јабланице преко Ливна за Гламоч.³⁴

Међутим, датум одласка помјерен је од средине на крај децембра, а затим на средину јануара, тако да су се припреме за „поход за Босну“ уклопиле у припреме за окупаторско-квислиншку операцију Weiss-1.³⁵

Првобитно се мислило да у походу на Босну узму учешћа само активни (тј. стални, односно легални) четници. Међутим, Михаиловићевом директивом бр. 1, од 2. јануара 1943. године, ова акција је добила шири карактер. Михаиловић је наредио да се у овој операцији ангажује један корпус у околини Оточца под командом мајора Бјелајца, јачине 2.000 људи; корпус попа Ђујића, такође 2.000 људи, у рејону Грачаца и Ловинца; корпус херцеговачких четника од 3.000 људи, под командом Петра Баћовића, у рејону Книна, Стрмице и Плавног; Косовска бригада од 600 људи, у околини Дрњиша; корпус црногорских четника, јачине 3.000 људи, под командом Баја Станишића, у рејону Доње Јабланице и Раме; средњобосански корпус капетана Митрановића, у области Бањалуке, Мркоњић — Града и Јајца, такође са 3.000 људи. Поред тога, Михаиловић је за ову операцију предвидио и резерву

³⁰ Архив Историјског института Титоград (даље: АИИТ), IX 1а—306 (42), Штаб Колашинске бригаде од 23. децембра 1942. преноси наређење команданта Лимско-санџачких четничких одреда (даље: ЛСЧО), односно Врховне команде.

³¹ Архив Војноисторијског института (даље: АВИИ), ЧА, ЦГ—В—241 /1 Штаб 1. батаљона Зетског четничког одреда преноси наређење Баја Станишића од 5. децембра 1942. *Документи о издајству Д. Михаиловића*, док. 368, Делеша Д. Михаиловића бр. 2084, од 11. децембра 1942.

³² *Документи о издајству Д. Михаиловића*, док. 453, Делеша „Чиче“ (Д. Михаиловића) бр. 2086 од 11. децембра 1942.

³³ Исто, док. 369, Делеша Д. Михаиловића бр. 2085 од 11. децембра 1942.

³⁴ Исто, док. 368, Делеша Д. Михаиловића бр. 2084 од 11. децембра 1942. године.

³⁵ АИИТ— IX, 1а—308 (42), Наређење штаба Колашинске бригаде од 24. децембра 1942; АВИИ, ЧА, ЦГ—В—237/3, Наређење штаба 1. батаљона Зетског четничког одреда од 25. децембра 1942; Исто, ЦГ—В—56, Наређење штаба ЛСЧО стр. пов. бр. 941 од 29. децембра 1942.

Врховне команде од 4.000 — 5.000 људи, под командом Павла Ђуришића.³⁶

У циљу спровођења Михаиловићеве директиве, четничко руководство у Црној Гори је предузело потребне мјере за прикупљање добровољаца. Предсједник Главног националног одбора и командант „националних трупа“ за Црну Гору и Санџак, Блажо Ђукановић, и командант Лимско-санџачких четничких одреда Павле Ђуришић објавили су посебне прогласе у којима су позвали своје присталице да се упишу у добровољачке четничке одреде за помоћ личким и босанским четницима.³⁷ Да би та акција што потпуније успјела, Бајо Станишић је поново васкрсао своју команду Народне војске Црне Горе и Херцеговине. Он је овластио групу истакнутих четника да у његово име организује скупове „интелектуалаца и привредника“, на подручју никшићког, даниловградског, подгоричког и цетињског срезаради потпунијег организовања припрема за поход у Босну. Истовремено су упућени апели италијанским командама мјеста — Никшић, Даниловград, Подгорици и Цетиње, — да дозволе ове скупове и да омогуће и олакшају њихово најхитније одржавање.³⁸ Поред тога, Станишић је наредио да се у овим срезовима организује писмено изјашњавање интелектуалаца, трговаца и других истакнутих грађана да ли хоће или не да иду у Босну. За сваки срез установљена је посебна књига.³⁹ И на подручју Лимско-санџачких четничких одреда четничко руководство је настојало да што већи број интелектуалаца, првенствено млађих, пође у Босну.⁴⁰

Међутим, четничко вођство у Црној Гори није постигло никакав успјех, не само у прикупљању добровољаца него ни у тим писменим изјашњењима. Напротив, постигло је супротан ефекат од очекиваног и изазвало видно незадовољство у народу.

Током јесени 1942. године расположење народних маса у Црној Гори, као и политичка ситуација уопште, почели су осјетније да се развијају у корист народноослободилачког покрета.

³⁶ Издајник и ратни злочинац Д. Михаиловић пред судом, 36; Мишо Лековић, Планови Драже Михаиловића за уништење „партизанске државе“ у западној Босни у другој половини 1942. године, ЈИЧ, 1—2, 1966, 79.

³⁷ АИИТ, IX, 1ц—16 (42), Проглас Блажа Ђукановића (без датума); АВИИ, ЧА, ЦГ—П—136, Проглас Павла Ђуришића под насловом „Браћо, Босна нас зове“.

³⁸ Документи о издајству Д. Михаиловића, док. 56, Писмо штаба Зетског летећег одреда од 11. јануара 1943.

³⁹ Републички секретаријат за унутрашње послове у Титограду (даље: РСУП — Т), нерегистровано, Команда Народне војске Црне Горе и Херцеговине, Главни штаб бр. 154 од 21. јануара 1943; АВИИ, ЧА, ЦГ—В—141, Писмо мајора Бошка Павића Бају Станишићу, од 4. фебруара 1943; др Димо Вујовић, Године ратне, Београд 1968, 183.

⁴⁰ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—56, Наређење штаба ЛСЧО стр. пов. бр. 941 од 29. децембра 1942.

Томе су допринијели повољна међународна ситуација (савезнички успјеси у Африци, противофанзива код Стаљинграда), активност герилских група на терену, успјеси партизана у западној Босни (о чему су народне масе сазнавале не само преко вијести које су ширили партијски комитети и терилске групе и преко четничких извјештаја и наређења), сурови четнички терор не само над припадницима и присталицама народноослободилачког покрета него и над народом уопште и, најзад, отворена сарадња и братимљење четника са окупатором.⁴¹ Све је то утицало да не само појединци већ и мање групе људи напусте четничке и сепаратистичке редове и потраже додир с партизанима.⁴²

Појединачни четнички терор и пад првог снјјега отежали су политички рад партијских организација и партизанских група с народом, али га нијесу могли сасвим онемогућити. У вези са четничком мобилизацијом за поход у Босну, партијски комитети и руководство народноослободилачког покрета у Црној Гори предузеле су конкретне мјере.

Окружни комитет КПЈ — Беране издао је 3. јануара 1943. године директиву мјесним комитетима и бироима ћелија да легализовани чланови КПЈ и СКОЈ-а, омладина и пријатељи народноослободилачког покрета безусловно одбију позив за мобилизацију и да пређу у илегалност.⁴³ Од тога су изузети чланови КПЈ које су мјесни комитети одредили да иду са четничким јединицама са специјалним задацима (да организују обавјештајну службу, изазивају панику и организују бјекство са фронта).⁴⁴ Истовремено су партијским организацијама дати задаци да изводе акције мањег обима против окупатора и четника, у првом реду на комуникацијама, како би њихове снаге деморалисали и за тај терен везали дио снага које су предвиђене за фронт.⁴⁵

У крајевима гдје су изгинула партијска руководства, као у дурмиторском срезу, улопу у разбијању четничке мобилизације преузеле су герилске групе.⁴⁶

Покрајински комитет КПЈ је посебним прогласом позвао све заведене да напусте непријатељске редове и да се прикључе Народноослободилачкој војсци и партизанским одредима.⁴⁷

41 АИИ — Т, III 1—7 (42), Извјештај ПК КПЈ Централном комитету од 15. новембра 1942; Исто, III 1—2 (43), Извјештај ПК КПЈ Централном комитету од 20. фебруара 1943.

42 Исто.

43 АИИ—Т, II 3—42 (43), Директива ОК КПЈ — Беране од 3. јануара 1943; Р. Лекић, *Андрејевички срез 1941—1944*, Цетиње 1961, 330—332.

44 Исто.

45 Исто.

46 О. Цицмил, *Дурмиторски НОП одред*, Београд 1966, 197—199.

47 АИИ—Т, II 1—38 (43), Проглас ПК КПЈ црногорском народу, народу Боке и Санџака од фебруара 1943.

У прогласу тек формираног Оперативног штаба руководство народноослободилачког покрета у Црној Гори је упознало црногорски народ са међународном политичком ситуацијом и успјесима Народноослободилачке војске која се приближавала границама Црне Горе, позивајући га да се одупре четничкој мобилизацији и да окрене своје оружје против окупатора и његових сарадника, јер су му они једини непријатељ.⁴⁸

Руководство НОП-а у Црној Гори је дошло у посјед резолуције четничке конференције у Шаховићима (од 30. новембра, 1. и 2. децембра 1942), која је изражавала основне елементе четничког програма, па је на основу тога упозорило народ Црне Горе, Боке и Санџака да му се спрема нова кланица. То важно упозорење објављено је у прогласу Оперативног штаба, у коме се каже: „Досадашњи незапамћени терор и систематски покољ који су извршили по свим крајевима Црне Горе, пашће у заборав према новом терору и клању (у оригиналу стоји клањем — примј. Р. П.) које спремају за читав народ у колико не буду спријечени вашим отпором и борбом партизана“.⁴⁹

Активност снага народноослободилачког покрета допринијела је снажним античетничком расположењу маса у вријеме мобилизације за поход у Босну, односно Неретву, у шта се он у ствари претворио.

Није био риједак случај да чак и такозвани активни (тј. стални), четници одбију да иду у Босну. Из Прве чете Првог батаљона Зетског четничког одреда од 25 четника колико је првобитно било одређено да иде у ову акцију њих 12 је одбило да иде, тројица су из непознатих разлога замијењени, док је један био под знаком питања, тако да практично 64% људства није жељело да учествује у овој операцији.⁵⁰ Због тога је командант батаљона морао да упути пријекор овој чети: „Одзив људства те чете у многоме изненађује, што је доказ довољног несхватања будућности што ће се имати у виду“.⁵¹

То, наравно, није био усамљен случај, већ општа појава, у мањим или већим размјерама, у свим крајевима Црне Горе.

У писму команданта прве дурмиторске бригаде од 10. јануара 1943. године поред осталог пише: „Иван (Ружић, командант II дурмиторске бригаде — примј. Р. П.) нека води колико он може. А он има више и људи и наоружања — пушака него ја — а рекао ми је да су му се јавили и неки добровољци. Код мене је обра-

⁴⁸ АИИ—Т, IX 26—21 (43), Проглас Оперативног штаба народноослободилачких одреда за Црну Гору и Боку од фебруара 1943.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—237/3, Наређење штаба 1. батаљона Зетског четничког одреда командиру 1. чете од 25. децембра 1942.

⁵¹ Исто.

тна ствар, не идем ја па се створило велико незадовољство неће нико да иде избјегавају на разне начине, тако да ту имам муку“.⁵² Наравно, незадовољство се није створило због тога што је првобитно било одлучено да командант I дурмиторске бригаде не иде за Босну, већ је то служило само као изговор. Накнадном одлуком командант је пошао за Босну, односно на Неретву, али је и поред тога I дурмиторска бригада, што ће се касније видјети, приликом првог судара с партизанима комплетна дезертирала с положаја, а њено људство вратило се својим кућама.

Људи су се довијали на разне начине како да избјегну полазак у Босну. На подручју Колашинске бригаде, а разумије се и на подручју других бригада, јављали су се за поход старији људи, да би заштитили своје синове, или болесна браћа намјесто здравих. О томе свједочи и наређење Павла Ђуришића од 18 јануара 1943. у коме стоји: „Приликом одређивања војника за Босну многи четници нису одговарали предвиђеним условима, било да су стари, болешљиви или неповерљиви. Лично сам се уверио, да су команданти батаљона приликом одређивања свога људства одређивали људство површно. Пошто сам људство пуштио на одсуство то команданти батаљона имају времена да изврше исправку — избор условног људства, тј. да онде где су попрешили учине измену.“⁵³ Поред тога, на подручју Лимско-санџачких четничких одреда био је знатан број људи који се нијесу хтјели одазвати позиву, као и оних који нијесу могли избјећи мобилизацију, али су зато успјели да са главног зборишта, из Колашина, побјегну својим кућама.⁵⁴

Четницима је било омогућено да организују припреме за поход на Босну и у цетињском и барском срезу. За разлику од других крајева, гдје су четници, због слабог одзива прибјегли мобилизацији, у ова два среза, која су Талијани споразумно са четницима додијелили Крсту Поповићу, четничком вођству је би-

⁵² АВИИ, ЧА, ЦГ—В—139, Писмо Николе Војовића Бају (Никићу) од 10. јануара 1943.

⁵³ АИИ—Т, IX 1а—85 (43).

⁵⁴ АИИ—Т, IX 1а—48 (43), Штаб Колашинске бригаде преноси наређење Павла Ђуришића пов. бр. 27 од 14. јануара 1943. — Ђуришић је предузимао мјере да се појаве пријевременог дезертерства спријече. „Све оне четнике“ пише у поменутом Ђуришићевом наређењу. „који се нијесу јавили и одазвали позиву у акцији за Босну, лишити слободе и стражарно спровести овоме штабу ради даљег поступка. Изузетак у овом погледу не може и не сме бити.“

Све оне четнике, који су самовољно без одобрења претпостављених старјешина, напустили Колашин, тј. положај и одбегли својим кућама пре издатог наређења за то, разоружати, лишити слободе и стражарно спровести за Колашин.

Скрећем пажњу старјешинама на тачно извршење овога наређења, јер се дисциплина и ауторитет организације морају одржати на завидној висини“.

ло дозвољено само прикупљање добровољаца.⁵⁵ И поред таквог начелног договора, четници су понегдје, као на примјер на Цетињу, вршили притисак на грађане, тражећи од њих да се писмено изјасне у вези с походом на Босну.⁵⁶

Сепаратистичко вођство, и поред извјесног притиска који је на њега вршио окупатор, није жељело да његове оружане формације узму учешћа у походу у Босну, чак ни симболично, процијењујући да је таква акција авантура која се мора завршити неуспјехом.⁵⁷ С друге пак стране, сепаратистичко вођство је настојало да парира ову четничку акцију у циљу постизања политичког престижа. У почетку, тј. у току четничке кампање за поход на Босну, у току децембра 1942. године, сепаратисти су, очекујући постизање споразума са четничким вођством, вршили потајну агитацију против ове четничке акције.⁵⁸ Међутим, пошто су сви његови покушаји пропали а четничко вођство одбило да одговори на предлоге Крста Поповића, сепаратисти су отворено иступили против четничке мобилизације за поход у Босну, у фебруару 1943. године.⁵⁹ Сепаратисти су ту прилику искористили за општи напад на четничко вођство. Из тог времена сачуван је један њихов летак у коме су оштро нападне четничке вође Блажо Ђукановић, Бајо Станишић и Павле Ђуришић. У овом летку сепаратисти осуђују поход у Босну и покоље Муслимана које су четници извршили у Сандаку и нападају уопште политику четничког покрета и југословенске емигрантске владе.⁶⁰

Сепаратисти су одржали неколико зборова на којима су јавно иступили против похода за Босну.⁶¹ Један од најзапаженијих,

⁵⁵ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—1548, Сепаратистички проглас (без датума); Исто, ЦГ—П—14, Оглас Националног одбора — Будва.

⁵⁶ Др Д. Вујовић, н.д.ј., 183.

⁵⁷ РСУП—Т, нерегистровано, Писмо Петра Пламенца из Милочера Крсту Поповићу, од 10. јуна 1943; Исто, Писмо П. Пламенца Новици Радовићу, на Духове 1943.

⁵⁸ АИИ—Т, III 1—2 (43), Извјештај ПК КПЈ Централном комитету КПЈ од 20. фебруара 1943.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—1548, Сепаратистички летак (без датума). У летку се, поред осталог, каже:

„Црногорци, из изложеног ви видите и искусили сте на својим животима, чашћу и имању ко се све крије под именом *националног покрета*... Ђукановић, Станишић и Ђуришић и њихови плаћеници, они желе да помоћу терора под окупатором да приморavaju народ за остварење својих циљева, успостављањем онакве државе проституисане, лупешке Југославије, са трговачком династијом Карађорђевића која је у остваривању својих жеља загазила у недјела равна најобичнијим злочинима. Можете мислити каква би била држава у којој би били министри равни Ђукановићу, Станишићу и Ђуришићу и њима сличним злочинцима.

Увијек имајте на уму да сте Црногорци и мислите црногорски. Групишите се и сложено одбијајте од себе издајничку пропаганду Драже и његових помоћних агената којих је препуна Црна Гора“.

⁶¹ АИИ—Т, III 1—2 (43), Извјештај ПК Централном комитету КПЈ од 20. фебруара 1943.

у чијем је организовању учествовала цетињска партијска организација, одржан је на Цетињу пред станом Блажа Ђукановића. На овом збору је манифестовано народно расположење које је изражено кроз пјесму:

„Ово коло што се креће
у Босну га ићи неће“.⁶²

Под утицајем општенародног нерасположења које је створено четничком агитацијом, праћани Цетиња су се највећим дијелом изјаснили (писмено) против одласка у Босну.⁶³

Сепаратистичко вођство је настојало да на овом питању придобије што више присталица и савезника за свој покрет. Због тога је радо примало под своју заставу све оне који су бјежали од четничког терора, као и оне који су се код њих склањали да би избјегли мобилизацију за Босну.⁶⁴ Сепаратисти су развили живу пропаганду и код муслиманског живља, како у Подгорици тако и у Санџаку, пружајући му моралну подршку и обећавајући помоћ у оружју.⁶⁵

Почетком 1943. године сепаратистичко вођство је послало у Подгорицу дотадашњег начелника штаба Ловћенске бригаде Блажа Марковића, са задатком да од присталица бивше Црногорске федералистичке странке и сепаратиста из подгоричког среза формира илегалну бригаду.⁶⁶ Према мемоарима Блажа Марковића, на сједници истакнутих сепаратиста у Подгорици, 6. фебруара 1943. године, усвојена је формација такозване Зетске бригаде.⁶⁷ О својој акцији сепаратисти су обавијестили надлежне окупационе власти. Међутим, ова сепаратистичка замисао није реализована.

Занимљиво је да су сепаратисти на зборовима које су одржавали у знак протеста против четничког похода у Босну избјегавали да нападају народноослободилачки покрет и његово руководство.⁶⁸

⁶² Др Димо Вујовић, н.д.ј., 183.

⁶³ Исто.

⁶⁴ АИИ—Т, III 1—2 (43), Извјештај ПК КПЈ Централном комитету од 20. фебруара 1943.

⁶⁵ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—307, Обавјештајни извјештај штаба Зетског четничког одреда стр. пов. бр. 358 од 7. фебруара 1943; Исто, ЦГ—В—1548, Сепаратистички летак (без датума).

⁶⁶ Мемоари Блажа Марковића (рукопис).

⁶⁷ Исто. За команданта бригаде био је наменован Шћепан Лазовић. Бригада је требало да буде састављена од 10 батаљона, и то: Доњозетског, Горњозетског, Подгоричког, Љешкопољског, Горњокучког, Доњокучког, Братоношког, Ровачког, Спушког и Пиперског батаљона. За све батаљоне били су наменовани команданти.

⁶⁸ АИИ—Т, III 1—2 (43), Извјештај ПК Централном комитету КПЈ од 20. фебруара 1943.

На територији Крста Поповића била је нешто подношљивија ситуација, и терор над народом вршен је у мањој мјери него у крајевима под четничком влашћу. Због тога појединци, па и групе људи, углавном симпатизери НОП, и раније, прије организовања четничких припрема за поход у Босну, бјежећи од четничког терора склањали су се на територију Крста Поповића. Чак је и у Поповићевим оружаним формацијама било прилично присталица народноослободилачког покрета.⁶⁹

Покрајински комитет КПЈ радио је на продубљивању супротности између четничког и сепаратистичког покрета, дајући извјесну подршку овом посљедњем. Истина, ПК КПЈ је нападао сепаратистичко вођство, али је сепаратистичке односно федералистичке масе настојао да придобије за народноослободилачки покрет.⁷⁰ Непосредно уочи четничких припрема за поход у Босну успостављени су извјесни контакти са нижим федералистичким функционерима. У току самих припрема партијско руководство је пружило подршку античетничкој акцији сепаратиста, избегавајући уобичајене нападе на њихово руководство и стављајући им у изглед помоћ у случају оружаног сукоба са четницима.⁷¹

Четничко руководство је било озбиљно узнемирено античетничком активношћу сепаратиста. Оно је неколико пута достављало предлоге окупатору да ликвидира зеленашки покрет. Уочи поласка за Босну, односно на Неретву, четничко вођство је доставило окупатору ултиматум да се зеленаши ликвидирају као покрет мирним путем, истакавши да ће у противном бити принуђени да употребе силу како би „спасили наш народ“.⁷² У међувремену четнички команданти Блажо Ђукановић, Бајо Станишић и Јаков Јововић, са једном јединицом непознате јачине, извршили су поход од Даниловграда у правцу Чева, под изговором да иду на помен једном четнику.⁷³ Италијанска љубавјештајна служба је сазнала за овај поход и благовремено је обавијестила сепаратистичко вођство. По наређењу Крста Поповића, Душан Вуковић је са својим батаљоном пресрео четнике код Бешина убла, у Загарачу, и позвао их да се врате натраг, стављајући им до знања да ће у противном на њих отворити ватру. Четничко вођство није било спремно да у том тренутку улази у оружани сукоб са сепаратистима, па су се вратили натраг необављенога по-

⁶⁹ Др Д. Вујовић, н.дј., 178—183.

⁷⁰ АИИ—Т, 1—2, (43), Извјештај ПК Централном комитету КПЈ од 20. фебруара 1943.

⁷¹ Исто.

⁷² АИИ—Т, нерегистровано, Писмо (концепт) непознатог четничког вође италијанском гувернеру.

⁷³ Исто; Мемоари Блажа Марковића.

сла.⁷⁴ Међутим, четничко вођство је, ускоро затим, зажалило што је пропустило ову прилику. Ни пуну недјељу дана послије одласка прве четничке групе на Неретву, Блажо Ђукановић је писао Бају Станишићу: „Тешкоћа као што знаш има највише од ових зеленбаћа. Али се и то питање мора расчистити по сваку цијену. Попријешили смо што приликом поласка у Босну нијесмо поставили тај услов (Италијанима — примј. Р. П.) и уклонили их силом оружја па онда пошли за Босну, али што није тада учињено учињет ће се сада, другог излаза нема“.⁷⁵ До тога, разумије се, никада није дошло.

Тако су четници у припремама за поход у Босну претрпјели крупан неуспјех. Са овом акцијом су изазвали општенародно незадовољство у свим крајевима Црне Горе.

У писму Окружног комитета КПЈ — Беране од 3. јануара 1943. године констатовано је: „На првом мјесту примјећује се слабо расположење код оних који су позвати на фронт...“⁷⁶ Међутим, најпотпунију слику о општенародном незадовољству које је створено кампањом за поход у Босну пружа извјештај помоћника команданта Зетског четничког одреда од 4. фебруара 1943. године, у коме пише:

„Имам обавештења, а и лично сам констатовао, да у последње време влада велико незадовољство у народу, а нарочито међу интелектуалцима. Постоје разне примједбе и критике, упућене на адресу овога штаба што све неповољно утиче на одржавање јединства међу националним редовима. Ово незадовољство испољава се све више од дана, када су представници штаба пред полазак за Босну обишли вароши, тражећи пристанак грађана да се ставе на расположење националном покрету...“

На жалост, лични егоизам, тежња за влашћу и пропаганда разорних елемената стварају све већи и већи раздор у народу, услед чега је потпуно оправдана моја бојазност, да у датом моменту нећемо имати на кога да се ослонимо ради постигнућа крајњег циља.

Садања међународна ситуација, налаже, да се предузму све потребне мере, те да се наша унутрашња ситуација поправи и поврати поверење, које је обзиром на разне поступке појединаца у циљу постигнућа својих егоистичних циљева и пропаганду разорних елемената, народ потпуно изгубио.

⁷⁴ Исто. — Наши извори се не слажу у погледу датума овог инцидента. Према концепту писма непознатог четничког команданта (без датума) италијанском гувернеру, дало би се закључити да је овај четнички поход извршен 14. фебруара.

⁷⁵ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—456, Писмо Блажа Ђукановића Бају Станишићу од 28. фебруара 1943.

⁷⁶ АИИ—Т, II 3—42 (43).

Овај штаб у садањем саставу није у могућности да поправи ситуацију, јер отворено могу да кажем да је постао непопуларан, јер за све поступке националних власти, а које не конвенирају појединим незадовољницима, благодарећи пропаганди ових, народ окривљује помоћно и саветодавно особље овога штаба“.⁷⁷

Пошто нијесу успјели у прикупљању добровољаца, четници су присилно мобилисали предвиђени број људи. Међутим, у пуном жеку припрема, када је окупатор требало да обезбиједи још само превозна средства, команда Superslode (II армија) обавијестила је крајем јануара 1943. године гувернера Црне Горе да је италијанска Врховна команда наредила да се обустави упућивање црногорских четника ради учешћа у операцији Weiss-1,⁷⁸

Покољ Муслимана у Сандаку и у чајничком и фочанском срезу

У четничком програму није било предвиђено мјесто за Муслимане у будућој држави. Штавише, сви четнички програмски документи истицали су да је уништење Муслимана један од предуслова за отварање тзв. „другог фронта“ у Југославији.

Врховна команда Драже Михаиловића је процијенила да су сазрели услови да се почетком 1943. године приступи систематском уништавању Муслимана, јер ситуација на савезничким фронтovima и развитак догађаја у нашој земљи неће дозволити италијанском окупатору да се озбиљније заинтересује за њихову судбину. На иницијативу Врховне команде, почетком јануара 1943. године, одржана је конференција четничких команданата на челу са Захаријем Остојићем, Павлом Ђуришићем и Војиславом Лукачевићем. Одржана је у Шаховићима, а на њој је разрађен план за уништење једног дијела муслиманског живља.⁷⁹

⁷⁷ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—141, Извјештај мајора Бошка С. Павића Бају Станишићу од 4. фебруара 1943.

⁷⁸ Документи о издајству Д. Михаиловића, док. 219, Телескрипт Суперслоде гувернеру Црне Горе и командама 6. и 18. армијског корпуса (без датума).

⁷⁹ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—63, Наређење Павла Ђуришића стр. пов. бр. 20 од 6. јануара 1943; Исто, ВК—В—43, Заповест команде Југословенске војске у отаџбини, Горски штаб бр. 1, О.бр. 1 од 3. јануара 1943; РСУП-Т, Записник о саслушању Војислава Лукачевића од 27. марта 1945.

Према четничким изворима, муслиманске снаге у сјеничком, прибојском и бјелополском срезу спремале су се да протјерају српски живаљ са десне обале Лима, а његове куће да попале. Сличну намјеру су испољавали Муслимани у пљеваљском, чајничком и фочанском срезу, у чему су их подржавале усташе. Према истим изворима, Муслимани, у јачини око 3 хиљаде људи, напали су крајем децембра Буђево и нека околна села (сјенички срез), убијајући српско неборачко становништво и палећи његове куће. Поред тога, Муслимани из Бихора и околине Рожаја испољавали су извјесну политичку активност. Ухватили су везу са тзв. Косовским комитетом, а затим су муслимански прваци Хоџа Раходер, Газим Сијарић, Хусеин Ровчанин, Хоџа Пачариз, други виђенији Муслимани и командири милицијских постаја одржавали конференцију у селу Годијеву.

Пошто нијесу имали довољно снаге да истовремено изврше напад на ширем простору, четничке вође су одлучиле да се прво обрачунају са Муслиманима у бјелопољском срезу. Врховна команда је наредила да се читаво муслиманско становништво са територије овог среза, које не буде у нападу убијено, протјера преко Лима за Бијело Поље и Беране.⁸⁰

У нападу на Муслимане у бјелопољском срезу учествовало је до 3.000 четника, подијељених у двије групе.⁸¹ Командант лијевој групе био је Војислав Лукачевић, а десној Мираш Савић.⁸²

Лукачевићева група отпочела је напад 5. јануара, а Савићева сјупрадан — 6. јануара.⁸³ Првог дана борбе одред Рада Корде спалио је 15 кућа, убио 10 људи, а 5 саторио у кућама.⁸⁴

Истог дана кад је отпочео овај напад Италијани су покушали да интервенишу. Павле Ђуришић је 6. јануара упутио депешу команданту дивизије „Венеција“ (Venezia) у Беранама да италијанске трупе не излазе на терен, да не буду нападнуте. Командант италијанске дивизије је на то пристао, али је тражио од Ђуришића да он локализује сукоб, пославши му 100 литара нафте да би могао аутомобилом изаћи на терен.⁸⁵ Ђуришић је истога дана пошао на терен да би онемогућио италијанску интервенцију. Он је послао својим командантима наређење: „Продужите са нападом све дотле док се не постигне циљ који сам одредио на конференцији у Шаховићима, а када се тај циљ достигне онда станите.

На присуство Италијана се не обазирите.

Ако добијете какво наређење да се обустави напад пре него што се постигне постављени циљ онда по њему не поступите, јер такво ће се наређење писати у присуству Италијана ради обмане“.⁸⁶

⁸⁰ РСУП—Т, Записник о саслушању Војислава Лукачевића од 27. марта 1945.

⁸¹ Исто.

⁸² Лукачевићеву групу сачињавали су: Јуришни батаљон под командом Милоша Павићевића, Летећи батаљон под командом Ратка Кривокапића, Мојковачки батаљон, Недакуски батаљон под командом учитеља Цемовића, четнички одред Рада Корде и Ђаловићки батаљон под командом Уроша Ђаловића.

Нијесмо успјели да утврдимо које су четничке јединице сачињавале групу капетана Мираша Савића. Утврдили смо само команданте јединица. То су: капетани Драгиша Бајић и Миливоје Обрадовић, поручници Вукашин Бојовић и Александар Шошкић, потпоручници Бранко Шћекић (ускоро затим приступио партизанима), Радован Томовић, Миро Шошкић и Радојко Фемић, и, најзад, Мирко Томовић и Јован Поповић.

⁸³ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—64, Писмо Павла Ђуришића „Чика Боки“ (Д. Михаиловићу) од 6. јануара 1943 (препис Војног тужилаштва ЈНА).

⁸⁴ Исто.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—63, Наређење Павла Ђуришића стр. пов. бр. 20, од 6. јануара 1943.

И по Ђуришићевом доласку на терен Италијани су покушали да интервенишу. Ђуришић им је енергично скренуо пажњу да ће и он стати на страну „народа“ и отворено ступити у сукоб са њима ако буду потпомагали Муслимане.⁸⁷ У међувремену четници су припуцали на двије италијанске чете, које су покушале да интервенишу, и једног италијанског војника убили а три ранили.⁸⁸ Италијани су били принуђени да се повуку не дајући за жртве никаквог приговара.⁸⁹ То све говори да италијански окупатор није био спреман у том тренутку на веће конфликте са четницима.

У овој акцији четници су „тачно према утврђеном плану“ уништили 33 муслиманска села на десној обали Лима, и то: Вољавац, Губовачу, Радијељу, Ушановиће, Пресеченик, Батуриће, Доњи Влах, Миројевиће, Шољу, Радојеву Главу, Побратиће, Медице, Доњу Костеницу, Стубло, Врх, Змијинац, Шиповице, Негобратину, Османбегово Село, Дупљаке, Јасен, Костиће, Кашевар, Ивање, Подијево, Жилиће, Горњу Црњу, Горње Радулиће, Пргале, Краденик, Сипање и Личине. Том приликом је убијено око 400 наоружаних људи и око 1.000 жена и дјеце, док су четници имали 14 мртвих и 26 рањених. Остатак муслиманског живља протјеран је на лијеву обалу Лима. Четници су опљачкали, тј. одвели или однијели својим кућама, велики дио стоке и животних намирница.⁹⁰

Овај чудовишни злочин представљао је у ствари увод у нови, још страшнији, који је уследио мјесец дана касније.

На конференцији у Шаховићима, почетком јануара 1943. године, одлучено је да се последије акције у бјелопољском срезу приступи уништењу муслиманских села у чајничком срезу. По заповијести начелника штаба Врховне команде Д. Михаиловића, Захарије Остојић је већ 3. јануара написао заповијест за чишћење поменутог среза од усташко-муслиманских организација, с тим што је назначено да ће се почетак акције одредити накнадно.⁹¹ Остојић је истовремено саставио план рада који је износио шест страна текста.⁹² У плану рада детаљно су разрађени: циљ акције, распоред четничких снага и поступак са мусли-

⁸⁷ Исто, ЦГ—В—65, Извјештај Павла Ђуришића стр. пов. бр. 23, Д, Михаиловићу од 10. јануара 1943.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ АВИИ, ЧА, ЦГ—Б—65, Извјештај Павла Ђуришића Д. Михаиловићу, стр. пов. бр. 23. од 10. јануара 1943, РСУП—Т — Записник о саслушању Војислава Лукачевића.

⁹¹ АВИИ, ЧА, ВК—В—43, Заповијест Команде Југословенске војске у отаџбини, Горски штаб О. бр. 1, од 3. јануара 1943, најстрожије повјерљиво.

⁹² Исто; АВИИ, ЧА, ВК—В—11, Писмо „Чика Бранка“ (З. Остојића) „Чика Ђоки“ (Д. Михаиловићу) од 3. јануара 1943.

манским становништвом. Настојало се да се не остављају писани трагови у документима, па су у плану дате више опште ствари, а детаљи о поступку с Муслиманима дати су усмено четничком команданту Глумцу, који је добио задатак да до почетка акције пренесе усмена упутства свим четничким командантима који су предвиђени за ову акцију.⁹³

Са почетком четничке акције у чајничком срезу одуговлачило се, јер се сматрало да покрет за Босну може да уследи сваког дана. Пошто је крајем јануара од италијанског гувернера Црне Горе стигло обавјештење да се покрет за Босну одлаже, четничка Врховна команда је одлучила да се снагама које су биле концентрисане и спремне за покрет у Босну изврши напад на Муслимане. Међутим, пошто су на окупу биле јаче четничке снаге, одлучено је да се акција прошири и изведе на територији не само чајничког већ и пљеваљског и фочанског среза. Наиме, идејни план је био да се муслиманске снаге укљичеште у углу Лима и Дрине и ту униште.⁹⁴ Д. Михаиловић је такође одлучио да умјесто Остојића, који је послат у Калиновику, акцијом за уништење Муслимана руководи командант Лимско-санџачких четничких одреда Павле Ђуришић. Већ 29. јануара Ђуришић је издао заповијест за напад.⁹⁵

У овој акцији учествовала су четири комбинована четничка одреда.

Првим одредом (јачине 1.600 људи) командовао је капетан Војислав Лукачевић. Одред је нападао у двије колоне. Прву колону (командант Вук Калаитовић) сачињавале су Вишеградска (200 људи), Прибојска (400) и Нововарошка бригада (200), а Другу (командант поручник Александар Шошкић) — Пријепољска (150), Пљеваљска (200) и Бјелогољска бригада (300) и Летећи одред (150).

Други одред (1650) напао је као Трећа и Четврта колона. Командант одреда био је мајор Андрија Весковић. Трећу колону (командант капетан Милош Павићевић) сачињавале су Беранска (300) и Колашинска бригада (450) и Штабни јуришни батаљон (305), а Четврту (поручник Јован Јеловац) — Пљеваљска бригада (550).

Трећи одред (1050) нападао је као Пета и Шеста колона. Командант одреда био је мајор Здравко Касаловић. Пету колону (капетан Никола Бојовић) сачињавала је I дурмиторска бригада (450), а Шесту (капетан Иван Ружич) — II дурмиторска бригада (450) и Челебићки батаљон (150).

⁹³ Исто.

⁹⁴ РСУП—Т, Записник о саслушању В. Лукачевића од 27. марта 1945.

⁹⁵ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—71, Наређење Штаба ЛСЧО, стр. пов. О. бр. 115 од 29. јануара 1943.

Четврти одред сачињавале су снаге Дринског корпуса под командом капетана Баја Никића.⁹⁶ Четничке снаге износиле су готово 6000 људи.⁹⁷

Прва колона нападала је правцем: Забрдски Тоци — Забрђе — Гајева планина — Паровачке стране — Стргачина; друга: Буцје — Сочице — Баковићи — Ковачићи — Хладија; Трећа: Ковач планина — Рајчево брдо — Боровине — Копривни до — Делбело брдо — Миљено — Копачи; Четврта: Нанге — Доњи Дубац — Рајчево брдо и даље правцем Треће колоне; Пета колона: Тортковићи — Рујевица — Рајчево брдо, и Шеста колона: Тортковићи — Маџари — Црни врх — Бањуш — Копачи. Дрински корпус нападао је дијелом снага десном обалом Дрине, а дијелом правцем Грановишта — Палјик — Јарчишта.⁹⁸

Командант јединица које су учествовале у овој акцији наређено је да понесу са собом сво аутоматско оружје и минобацичаче којима располажу, а у погледу исхране назначено је да ће она бити организована на терену, тј. од пљачке.⁹⁹

Пошто је на овом терену било неколико италијанских гарнизона, наређено је: „Италијане не нападати“.¹⁰⁰ За остало становништво у наређењу је стајало: „Све борце муслимане, усташе и комунисте убијати, жене и дјецу не убијати“.¹⁰¹ И овдје је избјегнуто, као у осталим заповијестима за напад на Муслимане, да се остави писани траг о уништавању неборачког становништва. Међутим у наређењу Павла Ђуришића капетану Николи Бојовићу од 8. фебруара пише: „Скренути пажњу старешинама на обезбјеђење од р. Дрине, а издати поред тога наређење појединим одељењима (да) прокрстаре околни терен и униште сав муслимански живаљ на који наиђу“.¹⁰² У писму команданта Пљеваљске бригаде Јована Јеловца команданту једног свог батаљона од 10. фебруара пише: „Хватајте и... све убијајте то је наређење наших највиших старешина и то морамо извршавати“.¹⁰³

Све јединице су пошле у напад 5, а већ 7. фебруара избиле су на Дрину. С тим даном су борбе у пљеваљском, чајничком и фочанском срезу биле завршене. Четници су на озбиљнији отпор наишли једино на Требешком брду, гдје су борбе вођене око четири часа. Пошто су избили на Дрину, четници су приступили

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ Исто; РСУП—Т, Записник о саслушању Вој. Лукачевића од 27. марта 1945.

⁹⁸ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—7, Наређење Штаба ЛСЧО, стр. пов. О. бр. 115 од 29. јануара 1943.

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² АВИИ, ЧА, ЦГ—В—73, Наређење Павла Ђуришића Николи Бојовићу, стр. пов. О. бр. службено од 8. фебруара 1943.

¹⁰³ Исто, ЦГ—В—1686, Писмо Јована Јеловца команданту IV батаљона од 10. фебруара 1943.

беспоштедном уништавању муслиманског становништва и његових насеља. На том терену није било јачих партизанских снага које би онемогућиле ове тешке злочине, а италијански окупатор, којему је већ горјело тле под ногама, није ни покушавао да интервенише, већ је само предузимао мјере обезбјеђења од четничке бујице.¹⁰⁴

Један дио муслиманског становништва, још на самом почетку „операција“, успио је да побјегне на Метаљку, у Чајнице и преко Дрине. Осми дан након почетка акције Ђуришић је „побједоносно“ извјестио Дражу Михаиловића: Сва муслиманска села у три поменута среза су потпуно спаљена тако, да ниједан њихов дом није остао читав.

Сва имовина је уништена сем стоке, жита и сена. Наређено је и предвиђено прикупљање људске и сточне хране у одређеним местима, за стварње магацина резервне хране и исхрану јединица, које су остале на терену ради чишћења и претресања терена и шумовитих предела, као и ради спровођења и учвршћења организације на ослобођеној територији.

За време операција се приступило потпуном уништењу муслиманског живља без обзира на пол и године старости.¹⁰⁵

У овој акцији погинуло је око 200 одраслих Муслимана, од којих је један дио наоружан, а убијено је око 8.000 жена, дјеце и стараца.¹⁰⁶

То је несумњиво био један од највећих злочина који су четници починили у једном маху у току II свјетског рата.

Учешће црногорских четника у бици на Неретви

У току непријатељске операције Weiss-1 — дошло је до крупних промјена у италијанском командовању. За начелника Врховне команде намјесто Уга Кавалера (Cavallero) дошао је генерал Виторио Амброзио (Vittorio Ambrosio), а за команданта окупационих снага у Словенији и Далмацији (II армија) постављен је генерал Роботи (Robotti). На то су несумњиво дијелом утицали односи између њемачких и италијанских војних фактора у вези са питањем разоружања четника.

Пошто се операција Weiss-1, у којој силе Осовине нијесу постигле жељени резултат, ближила крају, у Београду су 8. фебруара организовани разговори између њемачког команданта Југоистока фон Лера (von Löhr) и новоименованог команданта Su-

¹⁰⁴ Исто, ЦГ—В—75, Извјештај Павла Ђуришића Дражи Михаиловићу од 13. фебруара 1943.

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ Исто.

perslode генерала Роботија — ради утврђивања појединости ове операције Weiss-2. Том приликом је одлучено да друга фаза операције Weiss започне 25. фебруара и да траје 20 до 30 дана.¹⁰⁷ Требало је да ови разговори усагласе и њемачко-италијанске одnose према четницима, али у том погледу није постигнут никакав резултат, јер је Роботи избјегавао дискусију о том питању, па је оно остало отворено.¹⁰⁸

Пошто је обавијештен о наредби италијанске Врховне команде да се обуставља поход црногорских четника у Босну, Дража Михаиловић је одлучио да један дио снага црногорских четника ипак узме учешћа у операцијама против главнине Народноослободилачке војске, макар и „илегално“, тј независно од Италијана. Преко свог изасланика код Италијана Д. Јевђевића, он је покушао да за тај подухват обезбиједи извјесну количину хране и муниције.¹⁰⁹ Италијани су такву акцију прећутно одобрили, па су преко Јевђевића обезбиједили један вагон брашна и 50.000 метака, док су остале намирнице нудили за новац.¹¹⁰

Д. Михаиловић је одлучио да последије акције у чајничком срезу јединице Лимско-санџачких четничких одреда предузму покрет из рејона Дрине поред Калиновика и Коњица до Прозора, одакле би предузеле операције у правцу Гламоча. Четничким јединицама је наређено да „по могућности“ избјегавају сусрете с Италијанима и да се успут представљају као „дивљи“ одреди из разних крајева земље, и да немају везе с командом Лимско-санџачких четничких одреда. Мајор З. Остојић је, по налогу Д. Михаиловића, благовремено написао заповијест за овај поход.¹¹¹

Међутим, снаге Лимско-санџачких четничких одреда на челу са Павлом Ђуришићем последије покоља Муслимана у пљевањском, чајничком и фочанском срезу задржале су се неколико дана на овом терену ради пљачке и нијесу извршиле покрет у правцу Прозора, већ су се са опљачканом муслиманском имовином вратиле назад.¹¹²

На конференцији од 8. фебруара Врховни штаб НОВЈ је донио план да се двије дивизије предузме офанзивну операцију према Херцеговини и Црној Гори, са циљем да створи што већу слободну територију која би Главној оперативној групи послу-

¹⁰⁷ *Документи о издајству Д. Михаиловића*, док. 234, Телескрипт Сурперслоде од 12. фебруара 1943; Ђ. Кладарин, н.дј., 104.

¹⁰⁸ Ђ. Кладарин, н.дј., 141.

¹⁰⁹ *Документи о издајству Д. Михаиловића*, док. 439, Деша З. Остојића Д. Јевђевићу од 29. јануара 1943.

¹¹⁰ Исто, док. 457, Деша Јевђевића Остојићу од 30. јануара 1943.

¹¹¹ АВИИ, ЧА, ВК—В—53, Заповијест З. Остојића за покрет црногорских четника од Дрине до Прозора.

¹¹² *Документи о издајству Д. Михаиловића*, док. 290, Деша Остојића капетану Никићу од 14. фебруара 1943.

жила као плацдарм за дјејства према Србији и повезивање с ослободилачким покретом у Албанији.¹¹³ Према замисли Врховног штаба, јединице НОВЈ су 9. фебруара предузеле наступање према Неретви и истог дана ослободиле Посушје, а сјутрадан Имотски, па су настављајући да гоне разбијене усташе према Љубушком и Широком бријегу угрозиле и италијанске гарнизоне у долини Неретве, сјеверно од Мостара.¹¹⁴

Ситуација за италијанске гарнизоне у долини Неретве постала је најједном врло деликатна, тако да је 6. армијски корпус (са сједиштем у Дубровнику) добио од Superplode одобрење да употреби и искористи до највеће мјере четнике са подручја Херцеговине, наводно као добровољачку антикомунистичку милицију (Milizia volontaria anticomunista — MVAC).¹¹⁵ Команда 6. армијског корпуса је 12. фебруара објавила мобилизацију Добровољачке антикомунистичке милиције, односно четника.¹¹⁶

Обавијештен о италијанској мобилизацији четника, Дража Михаиловић је одмах наредио Остојићу да хитно прикупи бар хиљаду људи „за први моменат“, да их пребаци камионима до Јабланице и да с Италијанима изврши напад на снаге НОВЈ „према ситуацији“.¹¹⁷ Истовремено је наређено команди Коњичке бригаде да хитно мобилише све своје снаге и Муслимане из Бјелимца и сконцентрише их у околини Коњица. Остојић је добио задатак да припреми офанзивне акције правцима: Прозор — Ливно, Прозор — Љубушки, Мостар — Посушје — Томислав град — Ливно и Чапљина — Љубушки — Имотски — Ливно. У Михаиловићевом наређењу се истиче да ова акција „мора да донесе одлучно тучење комуниста“.¹¹⁸

Извршавајући наређење Драже Михаиловића, Остојић је преко мајора Пантића, који је замјењивао одсутног Баховића, извршио мобилизацију свих људи под оружјем са подручја Невесињске, Мостарске, Љубињске и Столачке бригаде. Поред тога, Остојић је наредио Пантићу да хитно камионима пребаци петсто људи из Билећке и Љубињске бригаде код Стоца, а петсто људи из Гатачке и Голијске бригаде у Невесиње.¹¹⁹

Остојић је био свјестан да снаге херцеговачких четника нијесу довољне да би се могле ефикасно супротставити јединицама

¹¹³ Ђ. Кладарин, н.дј., 131—132.

¹¹⁴ Исто, 147—148.

¹¹⁵ *Документи о издајству Д. Михаиловића*, док. 239, Телескрипт Суперслоде команди 6. арм. корпуса од 17. фебруара 1943.

¹¹⁶ Исто, док. 237, Телефонски извјештај команде 6. АК Суперслоди од 17. фебруара 1943.

¹¹⁷ Исто, док. 295, Депеша „Чиче“ (Д. Михаиловића) од 13. фебруара 1943.

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ Исто, док. 269, Депеша „Чика Бранка“ (З. Остојића) мајору Пантићу од 16. фебруара 1943.

НОВЈ, па је предузео мјере да се 5.000 црногорских четника што прије упути у правцу Неретве.¹²⁰ Нарочито је осјећао угроженост правца Коњиц — Главатичево и преко планине Бјелашнице ка Трнову, па је преко капетана Никића, команданта Дринског корпуса, упутио штабу Лимско-санџачких четничких одреда поруку да са својим снагама у року од пет дана стигне у Коњиц, гдје их чека храна, пола милиона метака, осам тешких минобацача и једна батерија топова.¹²¹ Пошто се снаге ЛСЧО, које су учествовале у покољу Муслимана, још нијесу биле вратиле у Колашин, Остојић је наредио капетану Никићу да у току 17. фебруара, са подручја фочанског среза, формира један одред од 500 људи, који би учествовао у затварању ових праваца до доласка Ђуришићевих јединица.¹²² Овај одред је под командом Војислава Лукачевића одмах кренуо у Коњиц.¹²³ Истовремено, Остојић је наредио команданту Коњичке бригаде поручнику Вукасовићу да у току 17. фебруара прикупи 400 људи на простору Добро Поље, како би се добило у времену до доласка снага Лимско-санџачких четничких одреда.¹²⁴

Пошто су Италијани били одобрили учешће у операцијама само херцеговачким четницима, тј. четничким снагама са подручја 6. армијског корпуса, Остојић је одлучио да се учешће Лимско-санџачких четничких одреда прикрије. Наиме, он је преко Јевђевића пренио Италијанима да су то „Босанци“, тј. босанска дивизија. Командант ових снага пријављен је код Италијана као потпуковник Јовановић, а Лукачевић као потпуковник Никола Ђурић.¹²⁵

Међутим, како је ситуација у долини Неретве из дана у дан за Италијане бивала све компликованија, престала је потреба да се конспирише учешће црногорских четника.

Јединице Главне оперативне групе НОВЈ ослободиле су од 15. до 22. фебруара Прозор, Дрежницу, Јабланицу, Рама и Острожац, уништивши у свим мјестима италијанске посаде из састава дивизије „Мурђе“ (Murge) и задобивши велики ратни плијен. У току 20. фебруара Прва и Друга пролетерска и Трећа ударна дивизија НОВЈ избиле су на Неретву на простору између Иван -

¹²⁰ Исто.

¹²¹ Исто, док. 290, Делеша „Чика Бранка“ капетану Никићу од 14. фебруара 1943.

¹²² Исто, док. 293, Делеша „Чика Бранка“ капетану Никићу од 16. фебруара 1943.

¹²³ РСУП—Т, Записник о саслушању Војислава Лукачевића од 27. марта 1945.

¹²⁴ Документи о издајству Д. Михаиловића, док. 294, Делеша „Чика Бранка“ поручнику Вукасовићу од 16. фебруара 1943.

¹²⁵ Исто, 370, Делеша Јевђевића „Чика Бранку“ од 13. фебруара 1943; док. 289, Делеша „Чика Бранка“ Јевђевићу од 14. фебруара 1943; РСУП—Т, Записник о саслушању Војислава Лукачевића.

седла и Мостара, који је у дужини износио око 80 km.¹²⁶ Офанзива Главне оперативне групе НОВЈ изазвала је панику и пометњу код Италијана, тако да су они објеручке прихватили понуду да у операцијама учествује и 2.000 четника Баја Станишића.¹²⁷ Предузете су мјере да се и Баговићеве трупе са простора Книн — Стрмица хитно пребаце на Неретву.¹²⁸

Команда Superslode је обавијестила њемачку команду за Југоисток о учешћу четничких формација у бици на Неретви, истичући да ће употреба тих снага бити регулисана „на начин да се избегне израван додир са немачким трупама“.¹²⁹ Истовремено, команда Superslode је затражила од њемачке команде Југоистока да јој пружи помоћ — било тако што ће прије времена предузети операцију Weiss-2 и напасти с леђа партизанске снаге које су се ангажовале против 6. италијанског армијског корпуса било тиме што ће интервенцијом из Сарајева пружити директну помоћ италијанским посадама у горњем току Неретве.¹³⁰

У вези са ситуацијом на Неретви Дража Михаиловић је средином фебруара организовао у Колашину савјетовање са својим командантима са подручја Зетског и Лимско-санџачких четничких одреда.¹³¹ Тада још није била донесена дефинитивна одлука у погледу јачине четничких снага које су имале да узму учешћа у операцијама на Неретви. Два дана након повратка Баја Станишића из Колашина стигло му је писмо од Д. Михаиловића о учешћу и јачини његових снага у операцијама.¹³²

По пријему Михаиловићевог писма од 19. фебруара, Станишић је хитно приступио реализацији четничког плана. Станишићевим наредбама од 20. и 21. фебруара одређени су комплетни Први, Други и Трећи батаљон и једна чета Четвртог батаљона Зетског четничког одреда и Никшићка бригада са 900 људи да узму учешћа у операцијама.¹³³ Станишићеве јединице су — како је која прикупљена — одмах упућиване за Мостар. Трећи батаљон Зетског четничког одреда стигао је у Мостар већ 21. фебруара, Други и Трећи батаљон и дио Никшићке бригаде кренули

¹²⁶ Ђ. Кладарин, н.д., 147—152; В. Терзић, *Битка на Неретви*, Неретва, књ. 1, 31—36.

¹²⁷ *Документи о издајству Д. Михаиловића*, док. 243, Фонограм команде 6. АК Суперслоди од 18. фебр. 1943.

¹²⁸ Исто, док. 240, Телеграм 18. АК Суперслоди од 18. фебруара 1943.

¹²⁹ Исто, док. 241, Фонограм Суперслоде команди ОБСО од 18. фебруара 1943; док. 242, Телеграм Суперслоде Врховној команди од 18. фебруара 1943; док. 247, Телеграм Суперслоде ВК од 19. фебр. 1943.

¹³⁰ Исто,

¹³¹ РСУП—Т, »Sword« Party) АВИИ, ЧА, ЦГ—В—318, Писмо Баја Станишића команданту I херцеговачке бригаде од 19. фебруара 1943.

¹³² АВИИ, ЧА, ЦГ—В—320, Извјештај Баја Станишића Д. Михаиловићу од 20. фебруара 1943.

¹³³ АИИ—Т, IX 1а—56 (43); Наредба Баја Станишића од 20. јануара 1943, АВИИ, ЧА, ЦГ—В—323, Наредба Баја Станишића од 21. фебруара 1943.

су за Мостар 23. фебруара, а остатак Никшићке бригаде 24. фебруара.¹³⁴ За пребацивање четничких јединица до Никшића окупатор је обезбиједио камионе, а од Никшића до Мостара — воз.¹³⁵ Првобитно је било наређено да Никшићка бригада изврши покрет правцем Никшић — Горње Поље — Голија — Гацко, одакле је даље пребацивање требало да обезбиједи Д. Јевђевић.¹³⁶ Међутим, тај план је измијењен, пошто се окупатору журило, па је за пребацивање четничких јединица обезбиједио возове. Иако је било предвиђено да јачина Станишићевих снага износи 2.500, за Мостар је превезено 2.200 људи.¹³⁷ Заједно са овим јединицама пошао је за Мостар и Баја Станишић са својим штабом. На челу активних батаљона налазило се комплетно командно особље сталног састава, док је на челу Никшићке бригаде био командант Никшићког одреда мајор Радојица Мијушковић, а за његовог начелника штаба одређен је мајор Блажо Гојнић.¹³⁸ Станишић је наредио да се одмах по одласку четничких снага на Неретву на његовој територији од припадника тзв. националне милиције приступи формирању новог Зетског четничког одреда исте јачине (сваки батаљон по 350 људи). За команданта новог Зетског одреда Станишић је наименовао потпуковника Тодора Пајовића, а за његовог помоћника мајора Васа Вукчевића. За команданта 1. батаљона (срез подпорички) наименован је капетан Лабуд Ивановић, за команданта 2. батаљона (срез даниловградски) капетан Андрија Драговић, а за команданта 3. батаљона (срез никшићки) постављен је резервни капетан Ристо Бошковић. Капетан Шпиро Стојановић остао је и даље на дужности команданта 4. батаљона, с тим што је добио наређење да на мјесто чете која је пошла на Неретву формира нову чету са исте територије.¹³⁹ Новоформирани Зетски четнички одред имао је иста права и дужности и исти статус у односу на окупатора као и његов претходник, али му је вријеме постојања ограничено до повратка Станишићевог батаљона.¹⁴⁰

Павле Ђуришић је још 22. јануара одредио штаб оперативних јединица Лимско-санџачких четничких одреда које су требале да узму учешћа у операцији Weiss-1. За команданта је

¹³⁴ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину.

¹³⁵ Исто.

¹³⁶ АИИ—Т, IX 1а—56 (43), Наредба Баја Станишића од 20. фебруара.

¹³⁷ *Документи о издајству Д. Михаиловића*, док. 65, Извјештај Баја Станишића Д. Михаиловићу од 5. марта 1943.

¹³⁸ АИИ—Т, IX 1а — 56 (43), Наредба Б. Станишића од 20. фебр. 1943.

¹³⁹ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—323, Наредба бр. 5 Баја Станишића од 21. фебруара 1943.

¹⁴⁰ Исто.

постављен мајор Андрија Весковић, за помоћника командант мајор Здравко Касаловић, а за начелника штаба капетан Видак Зечевих.¹⁴¹ Пошто до учешћа црногорских четника у непријатељској операцији Weiss-1, није дошло из већ познатих разлога, Ђуришић је 20. фебруара издао ново наређење о саставу штаба и оперативних јединица ЛСЧО за учешће у операцијама против Главне оперативне групе НОВЈ. Састав љужег дијела штаба (командант, помоћник и начелник) остао је исти као и у наређењу од 22. јануара. У састав Весковићевог одреда ушле су слjedeће бригаде: Беранска (јачине 300 четника, под командом мајора Миомира Цемовића), Андријевичка (250 четника, командант поручник Вукашин Бојовић), Бјелопољска (250 четника, командант капетан Драгиша Бајић), Колашинска (250 четника, командант капетан Лека Вујисић), I дурмиторска (450 четника, командант капетан Никола Бојовић), II дурмиторска (550 четника, командант капетан Иван Ружић), Пљеваљска бригада (300 четника, командант поручник Јован Јеловац) и Пратећа чета, састављена од аутоматских оруђа и монобачача, која се налазила под непосредном командом команданта одреда. Укупна јачина одреда износила је 2.500 четника.¹⁴² Према Ђуришићевом наређењу, одред је имао да буде формиран у току 21. фебруара, 22. да изврши покрет, а 26. да стигне у Калиновик. Дјелови одреда из андријевичког, беранског, колашинског и бјелопољског среза добили су правац покрета: Мојковац (рејон прикупљања — Крупице — Бобово — Крушчица — Ђећево — Калиновик а рејон прикупљања Пљеваљске бригаде био је у Челебићима.¹⁴³

Тако је до краја фебруара у долину Неретве стигло око 7.000 четника Драже Михаиловића. Почетком марта, по повратку Баћовићевог одреда из Книна, у долини Неретве се налазило укупно око 10.000 четника.

Основна идеја четничког операцијског плана била је да се овим на брзину прикупљеним снагама из Херцеговине и источне Босне спријечи продор Главне оперативне групе Народноослободилачке војске у Херцеговину, а затим да се јаким четничким снагама из Црне Горе и Херцеговине (укључујући и Баћовићев одред) у садејству с италијанским, њемачким и усташко-домобранским снагама изврши концентричан напад на партизане са

¹⁴¹ Исто, ЦГ—В—70, Наређење П. Ђуришића стр. пов. бр. 88, од 22. јануара 1943.

¹⁴² АИИ—Т, IX 1а—55 (43), Наређење Павла Ђуришића, стр. пов. бр. 141, од 20. фебруара 1943.

¹⁴³ Исто.

правца Мостара, Коњица и Прозора и изврши њихово опкољавање, а затим приступи дефинитивном уништењу у цепу Неретве.¹⁴⁴

За остварење овог циља четничка Врховна команда се руководила следећим начелима: „Ми радимо само за себе и никог више; нас се само тичу интереси Срба и будуће Југославије; за постизање циља користимо једног непријатеља противу другог, тачно онако, као што и сви непријатељи, без разлике раде; постићи успех са најмање жртава, али поднети и највеће жртве, ако је потребно за општу ствар...“¹⁴⁵ Полазећи од ових начела за постизање свог главног циља (уништење снага НОВЈ, које су четници сматрали непријатељем бр. 1),¹⁴⁶ четничко вођство је настојало да што потпуније искористи помоћ окупаторских снага, као и својих такозваних (унутрашњих непријатеља — усташа, домобрана и Муслимана.

Пошто је сарадња са окупатором била непопуларна, будући да је из дана у дан све више нападана и преко савезничких радио-станица, четничко вођство је одлучило да се преписка са окупаторским снагама, усташама и домобранима — шифрује.¹⁴⁷ За разлику од Италијана, с којима је четничка сарадња остваривана на задовољство обје стране, контакти са њемачким снагама су у начелу избјежавани због познатог Хитлеровог става и обостраних дугорочних планова. Па ипак је у току битке на Неретви дошло и до непосредног споразума и сарадње између њемачких и четничких снага.¹⁴⁸

¹⁴⁴ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину, Документи о издајству Д. Михаиловића, док. 339, Депеша З. Остојића Б. Станишићу, Д. Јевђевићу и Б. Радуловићу од (24) фебруара 1943; Исто, док. 68, Директива Истакнутог дијела Горског штаба бр. 1; Боривоје Радуловић, *Битка на Неретви*, Гласник Српског историјско-културног друштва „Бегош“, св. 6, Chicago, децембар 1960, 81.

¹⁴⁵ Документи о издајству Д. Михаиловића, док. 66, Писмо Д. Михаиловића Б. Станишићу од 9. марта 1942.

¹⁴⁶ Боривоје Радуловић, н.д., 81.

¹⁴⁷ З. Остојић („Бранко“) наредио је 24. фебруара мајору Б. Радуловићу: „У целокупној преписци убудуће употребљавати следеће шифре: За Немце бр. 11, за Талијане бр. 22, усташе 33, домобране 44“ (Документи о издајству Д. Михаиловића, док. 338). Поред тога, за Италијане се употребљавао назив „Теткићи“.

¹⁴⁸ Командни изасланик четничке Врховне команде мајор Боривоје Радуловић известио је 26. фебруара 1943. „Чика Бранку“: „Јевђевић потписа уговор да немачке трупе не прелазе реку Раму и изгледа да за сада Немци немају аспирације на леву обалу Неретве. Чак су Немци молили Јевђевића да им уручимо неке заробљенике па ће нам учинити услугу“ (Документи о издајству ДМ, док. 396). Почетком марта у Јевђевићевој депеши „Чика Бранку“ пише: „Италијански одговор стигао и гласи: У Коњицу је било свега 600 Немаца. Половина отишла према Рами, сарађују потпуно са потпуковником Јовановићем (ово је псеудоним који су имали четнички команданти Лукачевић, Касаловић и Весковић — прим. Р.П.),

Карактеристични су став и тактика четничког вођства према Муслиманима у Херцеговини, с обзиром на злочине које су његове снаге починиле према муслиманском становништву у Санџаку и источној Босни. Четничком вођству је било стало да придобије Муслимане из Херцеговине за борбу против партизана, што му је дијелом и пошло за руком, са Муслиманима из Бјелимића и Планине који су пришли четницима.¹⁴⁹ Међутим, четницима је било посебно стало до тога да имају мирну позадину у вријеме одлучујуће битке са Народноослободилачком војском. С друге пак стране, четничко вођство је било принуђено да забрани пљачку и убијање муслиманског и хрватског становништва, јер се плашило њемачке интервенције.¹⁵⁰ Такве мјере, међутим имале су привремени карактер и нијесу значиле одступање од генералног четничког програма. Четничким командантима је објашњено да ће се одлука о поступку према некрпском живљу на овоме терену донијети накнадно, тј. после битке на Неретви.¹⁵¹ Иначе, Муслиманима на овом подручју била је намијењена иста судбина као и онима у Санџаку и источној Босни. То потврђује и депеша Захарија Остојића („Чика Бранка“) Д. Јевђевићу од 21. фебруара 1943. године у којој се каже: „Поповац нека поручи Муслиманима из Херцеговине да се поведу за примером Бјелимића и Планине који су заједно са четницима на положајима. Нека почне разговоре са Кулом Фазлагича за приступање нама као Бјелимићи и нек их замајава док ми завршимо посао са бољшевицима а после ћемо им приредити Чајниче.

дају му храну и авијацију. Других 300 хтели су само у Мостар, ради заштите својих радника...“ (*Документи о издајству ДМ*, док. 408).

О сарадњи Њемаца и четника Италијани су обавијестили и своју Врховну команду, тако да је Мусолини 9. марта 1943. јавио Хитлеру: „Управо овог часа примио сам извјештај да су њемачке снаге, које су дошле у контакт с четницима у долини горње Неретве акцептирале сарадњу с њима, те да су снабдјеле четнике муницијом и ручним бомбама“ (Ђ. Кладарин, н.д., 46, *Тајна писма Хитлер — Мусолини (1940—1943)*, 78).

У заповијести Б. Станишића и П. Баговића од 18. марта 1943. год. писало је: „При појави авијације бр. 11 (шифра за Њемце — примј. Р.П.) своје линије показивати палењем ватре и махањем шаторским крилима, г. ама, марамицама и томе слично“ (*Документи о издајству ДМ*, док. 72). Сличних докумената има више, а све то говори о потпуној координираности њемачких и четничких акција у бици на Неретви.

¹⁴⁹ Око 700 Муслимана из ових мјеста пришло је Лукачевићу; међутим, они су се после прве борбе са партизанима разбјегли кућама (*Документи о издајству ДМ*, док. 332, Депеша „Чика Бранка“ Јевђевићу од 23. фебруара 1943).

¹⁵⁰ *Документи о издајству ДМ*, док. 344, Наредба „Чика Бранка“ команданту Гатачке бригаде од 24. фебруара 1943; Исто, док. 270, Наредба Војислава Лукачевића команданту Дурмиторског корпуса од 24. фебруара 1943.

¹⁵¹ Исто, док. 270. Наредба Војислава Лукачевића команданту Дурмиторског корпуса од 24. фебруара 1943.

Само ово Половац не мора знати.“¹⁵² Слично је јављено и команданту Гатачке бригаде 23. фебруара 1943: „Вашим поступком и припремама које нијесу биле на својем месту даћете повода Турцима да вас нападну пре него што смо у стању да их ми нападнемо услед ситуације са партизанима. Преко погодних људи ступите у везу са Турцима водите преговоре о измирењу и тако их заварајте док се главни посао не сврши. Њихова судбина је решена, а дани одбројани. Известите о успеху лажних преговора“.¹⁵³

Према плану Врховне команде Драже Михаиловића, четничке снаге су по прикупљању у долини Неретве прешле у напад са три ешалона. Први ешалон сачињавала је маневарска група Војислава Лукачевића, која је имала правац дејства Коњиц — Прозор, због чега је и добила назив Коњичка група. Други ешалон је чинила група херцеговачких четника, под командом мајора Јована Пантића, у чијем се саставу налазио и један италијански батаљон из састава дивизије Marche.¹⁵⁴ Ова група је држала планину Прењ и имала офанзивно-дефанзивни задатак, тј. да привуче што јаче партизанске снаге на себе и створи потребно вријеме десној маневарској групи и лијевом офанзивном крилу за стварање њихових маневара.¹⁵⁵ Трећи ешалон сачињавали су Зетска четничка група под командом Баја Станишића и Херцеговачки одред под командом Петра Баћовића. Ова офанзивна група, према операцијском плану четничке Врховне команде, требало је да буде носилац офанзивног дејства за уништење Главне оперативне групе НОВЈ у делу Неретве. Она је имала задатак да по завршетку прикупљања на Пласа-глави пређе кањон ријеке Дрежнице, усмјеравајући своја дејства у десни бок и позадину Главне оперативне групе НОВЈ општим правцем ка Прозору.¹⁵⁶ Према плану, Станишићева група требало је да дејствује у двије колоне. Десна колона под командом Б. Станишића имала је да дејствује десном обалом Неретве према Дрежници и даље према Јабланици, а лијева колона под командом П. Баћовића имала је да пређе Дрежницу западно од Станишићеве

¹⁵² Исто, док. 323.

¹⁵³ Исто, док. 327.

¹⁵⁴ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину; В. Терзић, *Битка на Неретви*, Неретва 1, 35; *Документи о издајству ДМ*, док. 394, Деша Б. Радуловића З. Остојићу од 26. фебруара 1943.

¹⁵⁵ Б. Радуловић, н.д., 83—84.

¹⁵⁶ Исто. — У депешама З. Остојића Б. Станишићу од 28. фебруара (*Документи о издајству ДМ*, док. 63, 271 и 358) изложена је основна идеја операцијског плана четничке Врховне команде: „Идеја напада за уништење комуниста у делу Неретва базира на муњевитом раду средње и леве колоне, које морају избити на Јабланицу пре десне колоне и потпуно пресећи одступницу комунистима ка Прозору и долином Дољанке. У овом циљу сам и наредио да средња и лева колона почну напад један дан пре од десне колоне.“

колоне и да своје дејство усмјери ка Прозору.¹⁵⁷ Међутим, пошто Баћовићев одред није стигао из Книна до почетка операције (стигао је тек 4. марта у Кљочерин), трећи ешалон су сачињавали Зетски четнички одред Баја Станишића и два италијанска батаљона и једна брдска батерија из састава дивизије Messina под командом пуковника Скотија (Scotti). За обезбјеђење лијевог крила и бока ове колоне одређени су два батаљона Никшићке четничке бригаде и један италијански батаљон. Команду над удруженим четничко-италијанским снагама које су сачињавале трећи ешалон имао је пуковник Скоти.¹⁵⁸

Дио одреда васојевићких четника који је под командом мајора А. Весковића стигао у Калиновик 26. фебруара упућен је италијанским камионима за Мостар. Ове снаге (око 1.500 људи) одређене су као резерва за обезбјеђење лијевог бока италијанско-четничких нападних колона од Девете далматинске дивизије која се налазила на простору Имотски — Посушје.¹⁵⁹

Главни италијанско-четнички напад уследио је 26. фебруара са различитим успјехом. Напад другог и трећег италијанско-четничког ешалона, који је требало да отпочне прије напада првог ешалона, одвијао се споро и неодлучно. До поласка у напад 26. фебруара није ни дошло, а напад који је изведен 27. фебруара остао је без икаквог резултата.¹⁶⁰ У току напада од 28. фебруара 1. и 2. Станишићев батаљон претрпјели су осјетне губитке.¹⁶¹

Послије доласка четничких снага на Неретву и преласка у општу офанзиву од 26. фебруара Главна оперативна група НОВЈ нашла се у оперативно-стратешком окружењу. На тај начин ситуација код Главне оперативне групе НОВЈ се радикално измијенила. На главном правцу њеног наступања Коњиц није могао бити заузет, и поред неколико узастопних напада Пете црногорске, Девете херцеговачке, Прве пролетерске и Четврте црногорске бригаде (од 22. до 26. фебруара). Коњиц су браниле јаче италијанске снаге, којима су у међувремену дошли у помоћ Лукачевићева четничка група и њемачка борбена група „Анакер“

¹⁵⁷ Б. Радуловић, наведено дјело.

¹⁵⁸ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину.

¹⁵⁹ Документи о издајству Д. Митиловића, док. 349. Делеша З. Остојића Б. Радуловићу од 26. фебруара 1943.

¹⁶⁰ О току борби од 27. фебруара Јевђевић је истог дана (у 18,15 часова) депешом извјестио Остојића: „Са 18 топова и 18 баџача наших 5.000 људи нису данас макли никуда против 500 партизана који су имали један баџач и неколико митраљеза. Наши немају никако официра, а оно што ваља са Баћовићем је. Опростите, мени се чини да су Бајови више фразери него борци јер имају преко 100 официра и подофицира активних...“ (Документи о издајству ДМ, док. 399).

¹⁶¹ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину.

(Anacker) из састава 718. дивизије.¹⁶² Због тога је Врховни штаб НОВЈ 26. фебруара одлучио да се изврши прегрупација Главне оперативне групе, да се све њене снаге пребаце са лијеве на десну обалу Неретве, да се поруше сви мостови на Неретви од Карауле до Острошца и да се прегруписаним снагама изврши противудар код Горњег Вакуфа. Према италијанско-четничким снагама у долини Неретве остављене су само двије бригаде — да затварају правац Коњиц — Рама (Пета црногорска) и Мостар — Јабланица (Друга далматинска).¹⁶³

Пребацавање партизанских снага из долине Неретве у прозорску котлину отпочело је 1. марта. Италијанско-четничке снаге из долине Неретве предузеле су пољење. Коњичка група В. Лукачевића је 26. фебруара ушла у Ораховицу и Челебић, а 1. и 2. марта у Острожац, Раму и Јабланицу, одакле их је убрзо одбацила Друга далматинска бригада.¹⁶⁴ Трећи италијанско-четнички ешалон је без већих борби заузео Дрежницу и 4. марта избио на линију Прабовац — ријека Дрежанка, а његова гонећа одјељења су се спојила са Лукачевићевом Коњичком групом. Иако није имала готово никаквог успјеха у борби, Станишићева четничка група за „енергичан рад“ похваљена је радиограмом од команданта тактичке групе, односно трећег ешалона, пуковника Скотија.¹⁶⁵

За вријеме извођења ових операција Девета далматинска дивизија налазила се на простору Посушје — Имотски. Команда италијанског 6. армијског корпуса је страховала да ова дивизија не угрози јужну Херцеговину, односно доњи ток Неретве, па је наредила да се изврши прегрупација четничких и италијанских снага и изврши концентричан напад на Девету далматинску дивизију.¹⁶⁶ За извођење ове операције предвиђен је сљедећи план: од Широког Бријег ка Посушју требало је да напада група Баја Станишића и пуковника Скотија, од Љубушког преко Витине ка Груды и даље ка Посушју група мајора А. Весковића, а од Имотског ка Посушју група П. Баћовића.¹⁶⁷ Станишић је обавијештен да се Девета далматинска дивизија пребацила ка Ракитном, па је самоиницијативно одлучио да својим снагама изврши напад на њу с леђа, о чему је обавијестио пуковника Скотија, односно команданта дивизије Messina, чији се штаб на-

¹⁶² В. Терзић, *Битка на Неретви*, Неретва 1, 31—36; Ђ. Кладарин, н. дј., 168—175.

¹⁶³ В. Дедијер, *Дневник*, Београд 1951, 362; Ђ. Кладарин, н. дј., 184—188; В. Терзић, *Битка на Неретви*, Неретва 1, 36—42.

¹⁶⁴ В. Терзић, *Битка на Неретви*, Неретва 1, 41.

¹⁶⁵ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину.

¹⁶⁶ Исто; В. Терзић, *Битка на Неретви*, Неретва 1, 42.

¹⁶⁷ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину.

лазио у Широком Бријегу. Међутим, командант дивизије Messina није дозволио ову промјену, већ је наредио да се под пријетњом смртне казне операција има извести према предвиђеном плану.¹⁶⁸ Да би избјегао инциденте са командом дивизије Messina, Станишић је одустао од своје намјере и 6. марта његов одред је избио на линију Лисковац — Црне Локве — Кидачке њиве — Башићи, италијанска група „Скотти“ у рејон Кочерина, група мајора Весковића код Груде, а Баховићев одред у Ширски Бријег. Међутим, до борби са Деветом дивизијом није дошло, јер се она раније пребацила ка Ракитном.¹⁶⁹ Четничке и италијанске снаге остају у рејону Ракитног све до 14. марта, водећи мање борбе с дјеловима Девете дивизије, а затим су због новонастале ситуације пребачене на лијеву обалу Неретве, у рејон Бијелог Поља.¹⁷⁰

Форсирање Неретве и продор Главне оперативне групе НОВЈ у Херцеговину, Црну Гору и Санџак

Пошто је противудар Главне оперативне групе НОВЈ код Горњег Вакуфа (од 3. до 5. марта) завршен успјешно, а 717. дивизија, група „Фогл“ (Vogel) и 5. усташка брдска бригада одбијени према Бугојну, Врховни штаб НОВ је 5. марта донио одлуку да се изврши нова препрупација јединица Главне оперативне групе, форсира Неретва (на одсеку Јабланица — Острожац) и коридором између Прења и Црне горе, с једне, и Бјелашнице и Височице, с друге стране, да се што прије избије на линију: Невесиње — Улог — Калиновик¹⁷¹ Другој пролетерској дивизији пало је у дио да успостави мостобран на лијевој обали Неретве и омогући прелазак осталим јединицама и рањеницима, који су се кретали са Главном оперативном групом. Друга далматинска бригада (два батаљона) 5. марта је уз помоћ заплијењених италијанских тенкова протјерала четнике из Јабланице и у току 6/7 марта форсирала Неретву, а одмах послје ње и Друга пролетерска бригада. По преласку Неретве Друга далматинска се у кањону поставила фронтом према четницима, а Друга пролетерска је уз лијеву обалу прошла кроз четнички распоред и зашла им за леђа. У току 7. марта дошло је до борбе у којој су се четници (Дурмиторски корпус и дјелови Коњичке и I сарајевске бригаде из састава Коњичке групе В. Лукачевића) нашла између двије ватре. То је изазвало забуну код четничких јединица, тако да

¹⁶⁸ Исто.

¹⁶⁹ Исто.

¹⁷⁰ Исто.

¹⁷¹ Ђ. Кладарин, н.д., 188—206; В. Терзић, *Битка на Неретви*, Неретва 1, 42—43.

је дошло до ватрених дејстава и између њих самих.¹⁷² У овом боју четници су имали око 550 мртвих и рањених.¹⁷³ Поменуте четничке јединице су потпуно разбијене и повукле су се према Коњицу у паничном бјекству.¹⁷⁴ Послије овог боја у цепу Неретве, I и II дурмиторска бригада су „у највећем нареду“ побјегле својим кућама, а ускоро затим су се расуле и престале да постоје Коњичка и I сарајевска четничка бригада.¹⁷⁵ Ускоро затим паника се пренијела и на санџачке четнике.¹⁷⁶

Убрзо су за Другом далматинском и Другом пролетерском прешле Неретву и Прва пролетерска и Четврта црногорска, пролетерска, до 12. марта прешле су и остале јединице, а до 16. марта и рањеници и заштитници.¹⁷⁷

Друга пролетерска дивизија, ојачана Првом пролетерском бригадом, наставила је гоњење разбијених четничких група долином Идбара према Г. Бијелој, заузела Борке и 12. марта избила на линију Вис — Г. Бијела — Борачко језеро, у ком правцу је наступала и Друга дивизија.¹⁷⁸

Пребацивањем Главне оперативне групе НОВЈ преко Неретве ситуација за четнике у долини Неретве и у Херцеговини постала је веома критична, па је њихова Врховна команда била принуђена да одлучи да њене снаге на Неретви из офанзиве „привремено“ пређу у дефанзиву. У том смислу је одлучено да се у рејон Калиновика доседе као појачање тзв. стратегијска резерва Врховне команде под командом Павла Ђуришића, да се одреди Станишића и Весковића пребаце преко Неретве у рејон Главатичева и да заједно са херцеговачким одредом под ко-

¹⁷² *Документи о издајству ДМ*, док. 274, Наредба В. Лукачевића бр. 91, од 7. марта 1943; Ђ. Кладарин, н. дј., 202.

¹⁷³ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину.

¹⁷⁴ Исто, ЦГ—В—1610, Писмо В. Лукачевића З. Остојићу од 9. марта 1943. — Лукачевић је, поред осталог, писао Остојићу: „7. о.м. у 8 ч. извештен сам да је Војовић разбијен (I. дурмиторска бригада — примј. Р.П.), да су партизани прешли Неретву и заузели Крстац. Одмах сам наредио читавој (групи) покрет а ја аутомобилом пошао напред. Први ми је био циљ да стигнем Ивана (Ружића, команданта II дурмиторске бригаде — примј. Р. П.) који је падом Крстаца и наступањем партизана према Куку био опкољен. Успут већ око 8,30 срео сам целу Војовићеву бригаду код самога Коњица у паничном бегству. Једва сам их задржао. Можеш мислити шта сам све радио. Покренути их напред нисам могао.

У 14 ч. није било ни једног четника на правцу наступања комуниста...

Каква је паника била захватила не могу ти описати о томе ћемо разговарати када се будемо видели, ако се икада видимо“.

¹⁷⁵ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—353, Писмо мајора В. Петричевића В. Станишићу од 13. марта 1943.

¹⁷⁶ АИИ—Т, IX, 1а—62 (43), Писмо З. Остојића Р. Станишићу од 12. марта 1943.

¹⁷⁷ В. Терзић, *Битка на Неретви*, Неретва 1, 43—46; В. Стругар, *Рат и револуција народа Југославије 1941—1945*, Београд 1962, 152.

¹⁷⁸ Исто.

мандом капетана Видачића спријече продирање партизана у сјеверну Херцеговину, а Коњичка група В. Лукачевића да и даље дјејствује у бок Главне оперативне групе НОВЈ.¹⁷⁹ Д. Михаиловић је одлучио да у даљим операцијама преузме команду у своје руке. Да би своје команданте у Херцеговини упознао са новим планом Врховне команде, и да би се што потпуније обавијестио о ситуацији у долини Неретве, он је 11. марта послао у рејон Мостара (Бијело Поље) помоћника начелника свога штаба мајора Сава Вукадиновића, који се обавивши мисију одмах вратио.¹⁸⁰

Команда окупационих снага у Црној Гори је такође сматрала да је ситуација у долини Неретве врло озбиљна, а посебно се плашила продора партизанских групација око Врховног штаба у Црну Гору, па је 18. марта италијански војни гувернер А. Пирцио Бијоли (Alessandro Pirzio Biroli) стигао у Мостар, односно у Невесиње, гдје се састао са Бајом Станишићем.¹⁸¹

По споразуму четничког командовања на Неретви и италијанског 6. армијског корпуса, одреди Станишића и Весковића су одмах пребачени камионима на лијеву обалу Неретве и заједно са Видачићевим одредом 14. марта посјели су положаје: Хум (1004) — Рибари — Чичево — Липета — Лишањ — В. Окука (1456) — Руда глава (1596), затварајући правце према Главатичеву и Невесињу.¹⁸²

На основу наређења Врховног штаба од 13. марта, Друга дивизија је ноћу 14/15. марта напала четничке положаје и у дводневној борби сломила четнички отпор и заузела Чичево, Липету и Главатичево. У овом боју нарочито су Никшићка четничка бригада и Весковићев одред претрпјели велике губитке. Херцеговачки четници су били принуђени да одступе према Бијелом Пољу (код Мостара), а црногорски преко Зимља у правцу села Придвораца према Невесињу. Два италијанска батаљона која су се налазила источно од Ханског поља нијесу узела учешћа у овој борби.¹⁸³

Врховни штаб је у рејон Чичева и Главатичева извршио пре-
групписавање снага и 19. марта Другу дивизију ојачану Четвртом црногорском бригадом упутио према Невесињу, Другу проле-

179 АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину; *Документи о издајству ДМ*, док. 70, Делеша З. Остојића В. Станишићу од 15. марта 1943; Исто, док. 279, Делеша Б. Радуловића Б. Станишићу од 14. марта 1943.

180 РСУП—Т, »Sword party«.

181 АВИИ, ЧА, ЦГ—Х—264 (није сачуван почетак документа); Исто, ЦГ—В—487, Писмо Блажа Ђукановића Д. Михаиловићу (без датума).

182 АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину.

183 Исто; В. Терзић: *Битка на Неретви*, Неретва 1, 48—49.

терску бригаду према Улогу, а Прву пролетерску и Другу далматинску према Калиновику.¹⁸⁴

Трећа дивизија НОВЈ предузела је наступање према Невесињском пољу у три колоне: преко Бахтијевице, Ханског поља, Г. и Д. Зимља (Десета херцеговачка и Прва далматинска), преко Заборана и Кљуна (Пета црногорска).¹⁸⁵ Колоне су кренуле у наступање 19. марта. Истог дана (у 6 часова) четничке и италијанске снаге предузеле су офанзиву против Треће дивизије са правца Невесиња и Бијелог Поља, са циљем да спречије њен даљи продор. Херцеговачки четници (капетан Видачић) пошли су у напад од Кифиног Села преко Црвањ-планине, према Главатићеву, а једним јачим бочним обезбјеђењем затворили су правац од Калиновика преко Улога према Невесињу. Тактичка група пуковника Скотија (три батаљона, једна брдска и једна тешка батерија и четири тенка) наступала је правцем: Невесиње — Придворци — Кљуна — Луке — Заборани; Зетски четнички одред имао је правац напада, Хрушта — Лакат — Црна гора — Раткамен; Херцеговачки четници (мајор Петричевић) нападали су правцем: Бијело Поље — Пријеворац — Д.Зимље — Црна гора — Бахтијевица; италијанска тактичка група (два батаљона и једна брдска батерија) правцем Ханско поље — Бахтијевица, а Требињска бригада (поручник Милојевић) пребеном Прења према селу Кула.¹⁸⁶ У току дводневних борби јединице Треће дивизије су разбиле удружене четничке и италијанске снаге и одбациле четничку групу мајора Петричевића према Бијелом Пољу, а остале према Невесињу. У боју код Кљуна групе Б. Станишића и пуковника Скотија претрпјеле су осјетне губитке, не само у људству већ и ратном материјалу и опреми.¹⁸⁷ Трећа дивизија је ослободила Кифино Село и Невесиње, а италијанске снаге и херцеговачке четнике одбацила према Благају, док се Станишићев одред у међувремену повукао за Меку Груду ради заштите правца према Билећи.¹⁸⁸ Послије оваквих бојева Никшићка четничка бригада је била неспособна за борбу, па је њено људство упућено кућама, а Станишићев одред је спао на око 700 до 800 четника.¹⁸⁹

По наређењу Драже Михаиловића, Павле Ђуришић је приступио хитној мобилизацији четника са подручја Лимско-санџачких четничких одреда, како би као резерва Врховне команде

¹⁸⁴ В. Терзић, н.дј., 48—49.

¹⁸⁵ Исто.

¹⁸⁶ АВИИ, ЧА ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину.

¹⁸⁷ У току 19. марта италијанска авијација је забуном бомбардовала положаје капетана Видачића, пуковника Скотија и Б. Станишића.

¹⁸⁸ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—366/1, Поход Црногораца у Босну и Херцеговину.

¹⁸⁹ Исто.

одмах отпутовали у рејон Калиновика.¹⁹⁰ П. Ђуришић је настојао да мобилише само један дио људства, јер се плашио интервенције муслиманских и албанских квислиншких снага, па је затражио појачање са територије Зетског четничког одреда.¹⁹¹ Међутим, и поред свих настојања четничких команданата, у томе се није успјело. Командант Зетског одреда Михаило Мугоша покушавао је на разне начине да мобилише људе, чак је прибјегавао и затварању, али је и поред свега тога успио да у Колашин пошље свега 90 људи (55 из Љешанске нахије и 35 из Зете), под командом капетана Сима Ђуришића. Из Подгорице, Пипера, Љешкопоља, Куча, Братоножића, као ни из других крајева, није се успјело мобилисати макар једног човјека.¹⁹²

Новомобилисани Ђуришићев одред, јачине 2314 људи, извршио је покрет из Колашина 16. марта 1943. године.¹⁹³ Ђуришићев одред се пребацио италијанским камионима, а дјелимично и камионима које су реквизирали од грађана, правцем: Колашин — Мојковац — Пљевља — Бољанићи — Зупчићи код Горажда — Фоча — Калиновик.¹⁹⁴ На челу одреда од села Штитарице (код Мојковца) ишао је Дража Михаиловић.¹⁹⁵ Ђуришићевом одреду у Бољанићима имао је да се прикључи Милешевски корпус, јачине 2.000 људи, од чега је 1.000 требало да иде за Калиновик, а 1.000 у Устиколину.¹⁹⁶ У рејону Фоче Ђуришићевим трупама се прикључио Дрински четнички корпус под командом Баја Никића, а у рејону Калиновика (у селу Обал) Весковићев одред, који се ту налазио на одмору.¹⁹⁷

190 АВИИ, ЧА, ЦГ—В—88. АИИ—Т IX. 1а—157 (43), Наређење П. Ђуришића стр. пов. дј. бр. 226 и 330 од 11. и 12. марта 1943; АИИ—Т, IX, 1а—60—63 (43), Наређења штаба Колашинске бригаде стр. пов. бр. 18, 19 и 20 од 12—14, марта 1943.

191 АВИИ, ЧА, ЦГ—В—1344, Наређење штаба Комског корпуса стр. пов. бр. 59 од 23. марта 1943.

192 *Документи о издајству ДМ*, пак 74. Извјештај инспектора жандармерије капетана Василија Петричевића Б. Станишићу од 20. марта 1943. — Људи су обично избјегавали мобилизацију, под изговором да су спремни да се боре против партизана у Црној Гори али да то не желе да чине ван Црне Горе (РСУП—Т, нерегистровано, Списак националиста из Доњих Кокота који су одбили да иду за Босну).

193 *Зборник НОР*, III, 5, док. 142, Дневни извјештај Команде 6. армијског корпуса за 16. март 1943.

194 РСУП—Т, »Sword party«.

195 Исто.

196 АВИИ, ЧА, ЦГ—В—91, Наређење Павла Ђуришића штабу Милешевског корпуса стр. Дј. пов. бр. 244 од 14. марта 1943; Исто, ЦГ—В—1611, Наређење штаба Милешевског корпуса команданту Пљеваљске бригаде стр. пов. бр. сл. од 14. марта 1943. — Да би се постигао број од 2.000 људи, Ђуришић је наредио општу мобилизацију на подручју Милешевског корпуса, а у срезу пљеваљском наредио је да се изврши потпуна мобилизација „све што носи пушку“.

197 РСУП—Т, »Sword« party.

Прва пролетерска и Друга далмагинска бригада нападе су 20. марта четнике Павла Ђуришића, који су испред Калиновика заузели одбрамбени положај. Дошло је до жестоког дводневог боја, у коме су обје стране претрпјеле велике губитке. У међувремену је Друга пролетерска бригада заузела Обаљ, разбила четнике, у Јелашцима и на тај начин зашла за леђа главној четничкој групаџији. Плашећи се да не буду опкољене, Д. Михаиловић је донио одлуку да се четничке снаге из Калиновика повуку у правцу Фоче.¹⁹⁸ Лукачевићу је такође наређено да повуче своје јединице из рејона Коњица и да се с њима пребаци на десну обалу Дрине у области Фоче.¹⁹⁹

Бојем код Калиновика битка на Неретви је завршена. Главна оперативна група НОВЈ дефинитивно је изашла из кањона Неретве на широки маневарски простор, одакле јој је био отворен пут за даља наступања према Црној Гори и Санџаку.

Од четничког похода на Неретву Дража Михаиловић је очекивао много и у војничком и у политичком погледу. Битку на Неретви он је сматрао као јединствену прилику „да комунисти буду до ногу потучени“ и да се са оружаним снагама народноослободилачког покрета раскрсти „једанпут за свагда“.²⁰⁰

Очекујући да ће Главна оперативна група НОВЈ на Неретви бити сигурно уништена, Дража Михаиловић је предузео мјере у циљу остваривања четничког програма како би се створили потребни услови за потпуно преузимање власти у случају повлачења осовинских снага из Југославије. Почетком марта, тј. свега десетак дана послџије одласка првих четничких одреда на Неретву, позване су у Колашин поуздане политичке личности из свих крајева Црне Горе и Санџака.²⁰¹ Од њих људи изабрани су делегати који су имали да иду у Липово код Драже Михаиловића и да се њему и четничком Централном националном комитету ставе на располагање. Делегацију су сачињавали др Јово Тошковић из Гавне Ријеке (Бјелопољски срез), Миљан Радоњић из Куча, Бошко Бојовић, адвокат из Никшића, Вуксан Бакић, судија из Андријевице, инж. Глиторије Вукчевић, Пашко Пвозденовић и Милан Бурић (сви из Подгорице). Ово је, у ствари, био четнички Национални комитет за Црну Гору. Прва четворица су уживала посебно повјерење Драже Михаиловића и они су чешће одлазили у његов штаб у Липову.²⁰² Чланови Националног комитета за Црну Гору имали су задатак да остану „илегални“

¹⁹⁸ Ђ. Кладарин, н. дј., 232—235; В. Терзић, *Битка на Неретви*, Неретва 1, 48—50.

¹⁹⁹ РСУП—Т, Записник о саслушању В. Лукачевића.

²⁰⁰ *Документи о издајству ДМ*, док. 59, 460, Писма „Чика Ђоке“ (Д. Михаиловића) Бају Станишићу од 17. и 18. фебруара 1943;

²⁰¹ РСУП—Т, »Sword« party.

²⁰² Исто.

све док се окупатор не повуче из земље и да у међувремену организују политичке комитете за поједина ужа подручја који би били у директном контакту с Дражом Михаиловићем. Члановима Националног комитета за Црну Гору стављено је у задатак да не одржавају никакав контакт с Ђукановићевим Главним националним одбором на Цетињу, да се не би компромитовали. Међутим, то је довело до размимоилажења између чланова Националног комитета и Главног националног одбора.²⁰³ То је, у ствари, дефинитивно и докрајчило постојање Главног националног одбора.

Одмах по доласку првих четничких одреда на Неретву партијска организација и партијске групе у Црној Гори максимално су развиле пропаганду стварајући снажно античетничко расположење у народу. О томе свједоче и бројни четнички извјештаји, од којих ћемо неке цитирати ради илустрације тог општенародног расположења.

Свега пет дана послје одласка прве групе на Неретву, Блажо Ђукановић је писао Бају Станишићу: „Од тебе не добих никаквог извјештаја. Брине ме неизвјесност јер овамошњи непријатељи зелени и црвени — комунисти на сва уста шире алармантне вијести о вашим неуспјесима тамо и великим жртвама које сте препрјели у борби са тим гадовима тамо. И ако сви у то не вјерујемо ипак овако неповољне вијести код лаковјерног свијета стварају забуну и расположење код комуниста и њихових симпатизера“²⁰⁴

Један од блиских Станишићевих сарадника писао је почетком марта свом команданту: „У народу се шире свакојаке вести. Велика је забринутост ситуацијом тамо... Што је најглавније губимо престиж и повјерење народа“.²⁰⁵

Не мање интересантан је извјештај инспектора жандармерије, која је будно пратила и регистровала народно расположење: „Одмах по Вашем одласку“, извјештавао је инспектор жандармерије Баја Станишића, „дали су се деструктивни елементи на посао. Спремљено сјеме раздора посијали су у народу и имали успјеха.

Још нисте ни изашли из граница Гувернерства а већ су племена поплавлена извјештајима какви се ни у сну не могу сањати...

²⁰³ Исто.

²⁰⁴ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—456, Писмо Блажа Ђукановића Бају Станишићу од 28. фебруара 1943.

²⁰⁵ Исто, ЦГ—В—345, Писмо Богдана (Павићевића) Бају Станишићу од 6. марта 1943.

Курири са свих станица. већ сутрадан донеше истоветне извјештаје: Нагла промјена у народу...“²⁰⁶

Поред активности партијских организација, а дијелом и зеленашке пропаганде, четничких злочина и отворене сарадње са окупатором, што је било у ствари најпресудније за античетничко расположење народа, ширењу вијести о четничким неуспјесима доприносила су и казивања рањеника са Неретве.²⁰⁷

Четничко вођство у Црној Гори покушавало је да преокрене народно расположење у своју корист објављивањем својих ратних билтена и другим пропагандним средствима, али у томе није успјела, чак ни поред драстичних мјера које је предузимало.

На подручју Станишићевог одреда жандармерија је предузела енергичне мјере на сузбијању античетничке пропаганде. Инспектор жандармерије је позвао команданте четничких батаљона, предсједнике општина и друге истакнутије четнике и наложио им да енергично сузбију врење у народу.²⁰⁸ По наређењу њиховог инспектора жандармеријске станице, у вријеме битке на Неретви, позвале су све људе који су у њиховој евиденцији вођени као сумњиви, одузели им дозволе за слободно кретање, наредили им да се свакодневно јављају четничким властима, забранили им удаљавање из мјеста становања, забранили им да се међусобно састају и разговарају.²⁰⁹

На територији Лимско-санџачких четничких одреда заведен је још јоштрији режим. Уочи поласка друге четничке скупине на Неретву (тзв. стратедијска резерва четничке Врховне команде), Павле Ђуришић је прогласио ванредно стање и при среским командама формирао привремене пријеке војне судове.²¹⁰

²⁰⁶ *Документи о издајству ДМ, док. 74, Извјештај инспектора жандармерије артиљеријског капетана Василија П. Петричевића Б. Станишићу од 20. марта 1943.*

²⁰⁷ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—345, Писмо Богдана (Павићевића) Бају Станишићу од 6. марта 1943.

²⁰⁸ *Документи о издајству Д. Михаиловића, док. 74, Извјештај инспектора жандармерије В. П. Петричевића Бају Станишићу од 20. марта 1943. године.*

²⁰⁹ Исто.

²¹⁰ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—10, Наредба Павла Ђуришића стр. пов. Ђ. бр. 244 од 14. марта 1943. — Састав привремених пријекних војних судова био је следећи:

— берански срез: Радосав Јоксимовић, поручник Милић Бојичић и капетан Милисав Гудовић;

— андријевички срез: судски поручник Душан Арсовић, капетан Крсто Васовић и поручник Александар Дашић;

— бјелопољски срез: капетан Миливоје Обрадовић, Малиша Шутовић и Мило Бакић;

— колашински срез: мајор Радуле Кујовић, Ђорђе Лазаревић, и п.поручник Бећир Томовић;

— шавнички срез: капетан Момчило Ђоровић, поручник Вукашић Врачар, п.поручник Гвозденовић и др.

Ови су судови имали да потпочну рад одмах и да суде на основу Уредбе о пријетним судовима.²¹¹

На основу наредбе о ванредном стању четничке власти су увеле низ ограничења и забрана. Тако у распису штаба Комског одреда од 16. марта 1943. год. стоји:

„Забрањује се кафеџијама држати отворене кафане или макар у затвореном докалу продавати пиће гостима после 20 часова..

Забрањује се скупљање лица било дању или ноћу, ма где, сем у случајевима жалби, у ком случају ће командир чете или његов заменик присуствовати;

Забрањује се ноћно кретање уопште после 8 часова на целој територији Среза, ван блокова, јер су ноћне патроле и заседе овлашћене без икаквог позива или опомене пуцати на свакога кога сретну...;

Забрањују се сваке ноћне посете, макар између најближих суседа, исто тако забрањују се сијела или ноћни скупови ма које врсте и ма под којим изговором;

Забрањује се држање осветљења после 8 часова ноћу...;

Забрањује се свако проношење вести, које не потичу од званичних извора, а командирима чета се наређује, да свако овако лице без изговора, мушко или женско, спроведе команданту среза са оптужницом, односно *Преком војном суду* или *Команди среза*;

Командири чета ће сво људство, које се случајно садањем позиву (мобилизацији — примј. Р. П.) не би одазвало ради поласка за Колашин са списком оптужити Команди среза за Преки војни суд, а све оне који се под било којим видом или изговором врате са фронта упуту Команди среза, да исправе прегледа и даље по надлежности поступи. ²¹²

Поред тога, командантима корпуса и средским командантима достављен је налог да на терен шаљу врстарећа одјељења, патроле и засједи које су имале да контролишу извршење наредбе о ванредном стању.²¹³

Али, све ове мјере нијесу могле да спријече античетничко расположење народа, нити расуло четничких јединица и масовне појаве дезертерства. На тај начин битка на Церетви за четнике представља не само тешки војнички већ и политички пораз.

²¹¹ Исто; АВИИ, ЧА, ЦГ—В—1340, Обавјештење среске четничке команде за срез андријевички команданту Комског корпуса стр. пов. бр. 65. од 17. марта 1943.

²¹² АВИИ, ЧА, ЦГ—В—1338, Распис штаба Комског корпуса пов. бр. 50 од 16. марта 1943.

²¹³ Исто.

Dr. Radoje Pajović

MARCHE DES TCHETNIKS MONTÉNÉGRINS A NERETVA

R é s u m é

Après les victoires des alliés contre les armées des puissances de l'axe dans la deuxième moitié de l'année 1942, Hitler et Musolini ainsi que les commandes suprêmes, allemande et italienne, attendaient avec certitude l'entreprise par les alliés occidentaux du débarquement de leurs forces sur le sol européen au cours de l'année suivante. Aux commandements militaires suprêmes, allemand et italien, paraissait le plus logique que le débarquement des forces alliées eut lieu au Balkan où se trouvaient, surtout en Yougoslavie, de forces libératrices partisans considérables, qui pouvaient servir comme « tête de pont » aux armées des alliés. Pour empêcher une telle possibilité, les puissances de l'axe décidèrent d'organiser, dans les premiers mois de l'année 1943, une campagne d'hiver pour l'anéantissement des forces partisans en Yougoslavie. Ces opérations furent terminées par la bataille de Neretva.

Par rapport à la possibilité du débarquement des forces alliées, Draža Mihailovitch avait aussi son plan pour l'anéantissement des forces armées du Mouvement de Libération Nationale, appelées par lui « ennemi intérieur № 1 » et les soi-disant éléments innationaux dont il considérait les musulmans comme premiers. Pour tout cela, Draža Mihailovitch décida de participer avec les tchétnuks aux opérations d'hiver des puissances de l'axe, contre l'Armée de Libération Nationale de Yougoslavie.

Dans le plan de l'axe pour « l'apaisement de la Yougoslavie » était prévu le désarmement des tchétniks de Draža Mihailovitch après l'anéantissement des partisans dont on supposait que, malgré leur coopération loyale avec les forces armées de l'occupant contre les partisans, ils pouvaient s'adjoindre aux alliés dans le cas d'invasion du Balkan. C'est pourquoi qu'au commencement de la marche des tchétniks à Neretva, un malentendu survint entre les commandants allemands et italiens quant aux relations ultérieures avec les tchétniks. Les commandants italiens insistèrent particulièrement sur la participation des tchétniks dans les opérations prochaines contre l'Armée de Libération Nationale de Yougoslavie. Ainsi tout ce problème fut réduit aux questions de passage des tchétniks par le territoire « d'autrui » — la Hertzégovine — qui appartenait alors au soi-disant NDH (état indépendant de Croatie). En effet, les autorités des ustachas intervinrent auprès des allemands contre le passage des tchétniks par « leur » territoire, de peur de renouvellement des crimes contre les musulmans, comme ils l'avaient fait auparavant aux arondissements de Fotcha et Bukovitza.

Et, pendant que les allemands et les italiens discutaient sur la manière de participation des tchétniks dans les opérations pro-

chaines, Draža Mihailovitch profita l'occasion pour réaliser une partie de son plan se rapportant au débarquement des alliés. En effet, les tchétniks avaient commis, en janvier et en février 1943, un nouveau crime sur le peuple musulman innocent des arrondissements de Bijelo Polje, de Tchajnitché et de Fotcha, en tuant environ dix mille personnes et en détruisant beaucoup d'agglomérations musulmanes.

Au début, les italiens avaient l'intention de présenter les tchétniks comme une milice anticommuniste volontaire dans la bataille de Neretva se trouvant sous la commande italienne. Cependant, quand la division italienne »Murge« fut détruite par les unités de l'Armée de Libération Nationale de Yougoslavie, dans la vallée de Neretva et que la région des mines de bauxite près de Mostar fut mise en danger par la même armée, les italiens ne tinrent plus compte sous quel nom les tchétniks avanceraient mais, par contre, ils les appelèrent urgemment de participer dans les opérations, en leur assurant des trains et des camions pour leur transport jusque Mostar.

Au cours de la bataille de Neretva, à part des italiens, les allemands aussi collaboraient étroitement et amicalement avec les tchétniks en leur assurant assez d'armes, de munitions et de vivres.

Par l'occupation de la part des tchétniks de la rive gauche de Neretva, de Konjitz à Mostar, les unités de l'armée de Libération Nationale de Yougoslavie, qui avançaient sous la pression des allemands de la Bosnie occidentale, se trouvèrent embrassées dans la vallée de Neretva par les forces ennemies unies. Les partisans furent obligés de faire une manoeuvre tactique. Ils détruisèrent les ponts sur Neretva se dirigèrent vers Prozor et Gornji Vakuf afin de défendre les blessés qui étaient dangereusement menacés par les forces allemandes et, ensuite, ils forcèrent Neretva à la surprise des tchétniks. Dans les batailles de Drežniza, Glavatitchevo, Jablanitza, Kljun, Tchitchevo, Gacko et Kalinovik, les tchétniks ont subi une grande défaite et dans une désorganisation générale, se sont enfuits au Monténégro. En persécutant les tchétniks sans interruption, les unités de l'Armée de la Libération Nationale de Yougoslavie arrivèrent au Monténégro où ils remportèrent encore deux victoires brillantes, contre les forces unies des italiens et des tchétniks.

La défaite des tchétniks à Neretva a stimulé l'ascension ultérieure du Mouvement de Libération Nationale au Monténégro.